

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Eleri Konts

**VÕRUKEEELSE AJALEHE UMA LEHT KEELELINE
TOIMETAMINE**

Magistritöö

Juhendaja PhD Helen Plado

Tartu 2018

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Vähemuskeel	7
1.1. Meedia roll vähemuskeelte elujõu tagamisel	9
1.2. Võru keel vähemuskeelena.....	11
2. Standardiseerimine ja keelekorraldus.....	14
3. Võru keel	18
3.1. Võru keele erijooned	18
3.2. Võru keele olulised väljaanded	22
4. Keeletoimetajad ja nende põhimõtted	24
5. Uurmismaterjal ja -meetod	27
5.1. Uma Leht.....	27
5.2. Andmestik ja parandustüübid.....	27
6. Analüüs.....	31
6.1. Sõnaparandus	31
6.2. Vokaalharmoonia	32
6.3. Käändsõna muutmine	33
6.4. Tegusõna pöördeliste vormide moodustus	36
6.5. Käändevalik.....	37
6.6. Ühildumine.....	38
6.7. Tegusõna käändeliste vormide moodustamine	39
6.8. Konstruktsioonivahetus	40
6.9. Ase- ja asemäärsõna kasutus	40
6.10. Tuletise moodustamine	41
6.11. Muud parandused	41

6.12. Parandusviga	43
6.13. Analüüsi tulemused	44
Kokkuvõte	46
Kirjandus	49
Language editing of the Võro newspaper Uma Leht. Summary.....	53

Sissejuhatus

Magistritöö eesmärk on uurida võrukeelse lehe Uma Leht kui vähemuskeelse ajalehe keeleteoimendamist ning analüüsida, milliseid parandusi tuleb keeleteoimendajal peamiselt teha ning mida näitavad tehtud parandused võru keele praeguse olukorra ja elujõulisuse kohta.

Töö uurimisküsimused on järgnevad:

- Milliseid parandusi tuleb tugevalt enamuskeele mõju all oleva vähemuskeelse ajalehe keeleteoimendajal peamiselt teha?
- Mida näitavad tehtud parandused võru keele praeguse olukorra ja elujõulisuse kohta?

Uurimismaterjal kogutakse ajalehest Uma Leht. Analüüsi aluseks on toimetusest saadud väljaprintitud lehed, kuhu on keeleteoimendaja teinud peale oma parandused. Tööst jäetakse välja parandused, mis on võru keelest sõltumatud, nt suuremad teksti ülesehituslikud muutused ja interpunktsiooniparandused, sest kirjavahemärgistuses järgitakse eesti keele interpunktsioonireegleid.

Materjal võimaldab uurida ka selliste inimeste keelt, kes ei kuulu otseselt võru liikumise keskpunkti ehk kellel on vähem kokkupuuteid võru standardkeele aruteludega. Samas pole ka võru standardkeel nii väljakujunenud reeglistikuga kui eesti keel ning aktsepteeritakse enam varieerumist. Selliseid uurimusi pole varem tehtud, seetõttu on töö uudne.

Lisaks analüüsitavale keelematerjalile tegi töö autor Uma Lehe keeleteoimendajale ka küsimustiku, kus oli kokku 12 küsimust. Küsimustik saadeti keeleteoimendajale 1. märtsil 2018 ning vastused saabusid 26. aprillil 2018. Selle eesmärk oli esmalt teada saada, missugused põhimõtted on keeleteoimendajal endal ning Uma Lehel üldiselt. Samuti taheti teada saada muud informatsiooni keeleteoimendamisest: mis on keeleteoimendaja hinnangul sagedasemad parandused, kuidas keeleteoimendamiseni jõuti jm.

Võru kõnekeelt saab pidada nii võru keeleks kui ka murdeks, kuid tegelikult on olemas mõlemad, nii keel kui ka murre. Kasak (1998: 18) määratleb võru keele järgnevalt: „Võro keel on lõunaeesti hõimumurrete ja lõunaeesti kirjakeele järeltulija, mis toetub oma allkeeltele ning tema eksistentsi muudab tegelikuks kasutamise, õpetamise ja õppimise võimalust pakkuva keelestandardi kujunemine“. (*Ibid.*: 13, 17–18) Lõunaeesti keelevariantidest on tänapäeval kõige suurem ja aktiivsem just võru keel (Iva, Plado 2016). Vaatamata eesti ja võru keele erinevustele ei tunnista Eesti seadusandlus võru keelt ametliku keelena, vaid nimetab seda eesti keele piirkondlikuks keelekujuks (Plado jt *ilmumas*).

Tänapäeval mõistetakse võru keelt kui lõunaeesti alale iseloomulikku võru kirjakeelt, mis omakorda on alus võru ühiskeelele. Viimane toetub aga põhiliselt traditsioonilistele Võru kohamurretele. (Iva 2007: 19–20) Võru murre on aga ajaloolise Võrumaa ja selle naaberaladel kasutatav kõnepruuk koos kõigi oma murrakutega (Kasak 1998: 18). Sulev Iva ja Helen Plado (2016) on öelnud, et kui teha vahet keelel ja murdel, siis on see eristus rohkem (keele)poliitiline kui keeleline nähtus. Ka võrukesed ütlevad oma keele kohta järgmiselt: „ma kõnõlõ võro kiilt“. Nii meedias, teaduses kui ka inimesed üldiselt räägivad eelkõige võru keelest, kuid mitte Võru murdest. (Iva, Plado 2016; Pajusalu jt 2000: 15–16) See seis kehtib praeguse aja kohta, kuid varem on kõneldud ka meedias Võru murdest. Siinses töös kasutatakse edaspidi terminit *võru keel*.

Magistritöö on jagatud seitsmeks peatükiks, mis omakorda jagunevad alapeatükkideks. Esimene peatükk annab ülevaate sellest, mis on vähemuskeel, kirjeldatakse võru keelt kui vähemuskeelt ning eraldi peatutakse sellel, mis on meedia roll vähemuskeelte elujõu tagamisel. Teises peatükis käsitletakse standardiseerimist kui keelepoliitika üht osa ja keelekorraldust. Samuti antakse ülevaade võru keele korraldamisest ja kirjakeele kujunemisest/kujundamisest. Kolmandas peatükis kirjeldatakse võru keelt ning selle peamisi erijooni. Samuti antakse ülevaade võru keele olulisematest väljaannetest, mis on kaasa aidanud võru kirjakeele edendamisele ja arendamisele. Neljas peatükk tutvustab keeleteimetajate olulisemaid põhimõtteid ning tutvustatakse ka Uma Lehe keeleteimetaja põhimõtteid, mis saadi küsimustiku vastustena. Viiendas peatükis on kirjeldatud uurimismaterjali (kust on materjal pärit ning kui palju seda on) ja -meetodit (esitatakse

parandustüüpide liigitus). Töö kuues peatükk annab ülevaate materjali analüüsist, alapeatükkides on välja toodud parandustüübid nende esinemissageduse kahanemise alusel. Kuuenda peatüki viimases alapeatükis on lühidalt kokku võetud materjali analüüsi peamised tulemused.

1. Vähemuskeel

Vähemuskeelt võib defineerida erinevalt. Näiteks Martin Ehala (2003: 6) on kirjutanud, et „vähemuskeel on keel, mille kõnelejate jaoks asub majandusliku ja kultuurilise prestiiži keskus väljaspool keelekogukonna piire, mõnes teises keeleruumis“. Ka saab vähemuskeel olla selline keel, mida tavaliselt kõneldakse kindla riigi territooriumil, kuid need kõnelejad moodustavad oma kogukonna, mis on riigi elanikkonnast arvuliselt väiksem ning mille keel erineb riigi ametlikust keelest (Thornberry, Esténabez 2004: 141). Vähemuskeele all mõistetakse ka sellist keelt, mida kõneldakse väikse arvuga inimeste seas ning mis ei moodusta riigi enamus- ehk ametlikku keelt (European Parliament 2016: 3).

Vähemuskeele tähistamiseks on kasutusel mitmeid eri termineid, näiteks Mike Cormack (2007: 1) tõi välja järgmised terminid: piirkonna- ehk regionaalkeel (ingl *regional language*), väikese kasutajaskonnaga keel (ingl *lesser-used language*), omariikluseta keel (ingl *non-state language*), kõrvalkeel (ingl *subordinated language*) ja põlisrahva keel (ingl *indigenous language*). Lisaks vähemuskeelele on kasutusel ka eelnevalt nimetatud terminid, kuid siiski ei kata need päris sama mõisteala, mida termin 'vähemuskeel'. Termin 'regionaalkeel' katab ära ainult osa vähemuskeele mõistest. See tähendab, et võru keel on nii regionaal- kui ka vähemuskeel, kuid näiteks ukraina keel Eestis on üksnes vähemuskeel, kuid mitte regionaalkeel.

Euroopa Vähem Kasutatud Keelte Büroo (EBLUL – European Bureau for Lesser Used Languages) liigitab piirkondlikud keeled ning vähemuskeeled viide kategooriasse:

- 1) väikeste riikide vähemkasutatud või ohustatud riigikeeled, nagu seda on iiri keel;
- 2) ühes riigis elavate kogukondade keeled nagu bretooni, galeegi ning kõmri keeled;
- 3) kahes või enamas riigis elavate kogukondade keeled nagu baski ja katalaani keeled;
- 4) kogukondade keeled, mis moodustavad küll vähemuse rahvusriigis, kus nad elavad, kuid on teistes riikides enamuskeelteks, näiteks saksa keele vähemus Belgias, türki keel Saksamaal, vene keel Eestis, läti ja leedu või araabia keel Prantsusmaal;

- 5) mitteterritoriaalsed keeled, mida tavaliselt kõneldakse ühes või mitmes rahvusriigis, kuid mida ei saa kindlaks määrata konkreetsetes piirkonnas, näiteks romade vähemuskeel. (Cormack 2007: 2; Zabaleta jt 2008: 196–197)

Keelevähemuse mõiste on põhiliselt poliitiline. Kui väiksemale keelerühma kõnelejatele antakse samasugused keelelised õigused nagu suuremale keelerühmale, siis oleks selle vähemuse staatus tähtsusetu, kuna suurema keelerühma rahvuslus eitaks neid õigusi. Suurem osa selliseid väikese keelerühma kõnelejate keeli rühmitatakse ka ohustatud keelte hulka. (Cormack 2007: 2)

Viimastel aastatel on nähtud mitmete eri vähemuskeelte taaselustamist üle kogu Euroopa, kus valitsused proovivad võidelda vähemuskeelte väheneva populaarsuse vastu, sealjuures kehtestavad nad seadusandluse, et selliseid keeli kaitsta ja edendada. Hoolimata vähemuskeeli toetavast seadusandlusest võib nende kõnelejate arv edasi väheneda ning keel olla üha enam ohustatud. Sellise juhtumi tuumaks saab võtta näiteks Šotimaa. Kuigi 2005. aastal kehtestati seadusandlus, et edendada gaeli keelt, langes gaeli keele kõnelejate hulk Šotimaal edasi, ehkki aeglasemalt kui varem. (Lauchlan, Parafita Couto 2017: 1)

Sama olukord ei esine mitte ainult Euroopas, vaid ka mujal maailmas. On ka ennustusi, et umbes 5000 keelest, mida maailmas praegu räägitakse, jääb selle sajandi lõpuks ellu üle 500 keele. Pole üllatav, et enamik neist keeltest, millel on oht kaduda, on just vähemuskeeled. Siinsel juhul peetakse silmas vähemuskeeli, mida kõnelevad vähesed inimesed kuskil Euroopa piirkonnas või riigis. Selle käigus üldiselt konkureeritakse riigi teise domineerivama, kindlakskujunenud ja rahvusvaheliselt tunnustatud keelega. (*Ibid.*)

Vähemuskeeli saavad teadlased uurida eri piirkondades, nii kodumaal kui ma muudes riikides, mille vähemuskeelt ja nende kogukondi nad ei tunne. Vähemuskeelte kogukonda sisenemine tähendab ka sisenemist muutuvasse olukorda, mis võib olla väga tundlikuks muudetud, kuid mitte alati seda kaudu, kuidas uurija ise võib kahtlustada (Hornsby 2015: 26). Sallabank (2013: 7–8) on öelnud, et „enamasti on kogukonna liikmed teadlikud, et nende põliskeeli kasutatakse üha vähem ning väljendavad oma kurba meelt, nõusoleku ja huvi puudumist. Kuid keelekasutuse mustrite muutmist ei märka paljud, kes olid tol ajal

sellega seotud.“ Seega teadlane, kes ilmub sellises keelenihke olukorras välja, saab anda mõnele kogukonna liikmele mõtte, et nad on kaotamas miskit mittemateriaalset. Seetõttu on uurija kohalviibimine kaugel neutraalsusest. Teisiti öeldes, kui keeleteadlased küsivad otsivaid küsimusi mõne kogukonna liikme jaoks, siis võib see olla märguanne nende keele surmast. Ka võib sellistele küsimustele vastuse otsimine olla kogukonna liikmetele ebamugav. (Hornsby 2015: 27)

1.1. Meedia roll vähemuskeelte elujõu tagamisel

Nii nagu enamiku keelte puhul, mõjutab ka vähemuskeelte elujõu tagamist sellekeelse meedia olemasolu. Euroopa vähemuskeeled näivad olevat kõige edukamad meedia kasutamisel võrreldes muu maailma vähemuskeeltega, eelkõige televisiooni kasutuses. Meedia mõju uurimine on küllaltki raske, sest selle mõju eraldamine teiste samaaegsete tegurite mõjust on keeruline. Näiteks katalaani ja kõmri keelte püsimiseks on jagatud mitmeid institutsionaalseid toetusi, mistõttu on keeruline kindlaks teha konkreetselt meedia mõju. Meedia oluline roll toetada vähemuskeeli näitab kogukonna moderniseerimist. See tähendab, et käiakse ajaga kaasas ning võetakse osa kaasaegsest elust. (Cormack 2007: 52–54)

Meedia sisu põhineb üldiselt keelel, mis ulatub ajalehtedes ja raadios räägitavast keelest kuni televisiooni ja filmideni välja. Näib ilmne, et meedia aitab tasakaalustada vähemuskeele olukorda. Seega, selleks et vältida keele hääbumist, tuleb saavutada edu ka meedias. Digitaliseerimine on tänapäeval oluline pööre, mis aina areneb ning mis mõjutab ka vähemuskeeli. (*Ibid.*: 54–55, 58) Seetõttu on vähemuskeelte elujõu seisukohalt tähtis, et nende kasutamine jõuaks ka digikanalitesse.

Teadusuuringud on näidanud, et vähemuskeelse meedia areng toetub põhiliselt ühest küljest institutsioonilistele eeskirjadele ja osalejate erinevale suhtlusele ning teisest küljest kogukonna tasandil toimuvale ettevõtlusele ja muule tegevusele. Peamine õigusakt, mis keskendub vähemuskeelte kaitsele ja edendamisele, on Euroopa regionaal- või vähemuskeelte harta (European Charter for Regional or Minority Languages), mis on heaks kiidetud 1992. aastal ning mille on kinnitanud 25 riiki. See harta pakub võimalusi riikidele, kes on sellele määrusele alla kirjutanud, kuid samas kohustab neid riike ka

määrust täitma. Nendeks võimalusteks on luua vähemuskeelne raadio- või telejaam või edendada selle tegevust, aidata kaasa raadio- ja teleprogrammide edendamisele ning julgustada ja kaasa aidata vähemalt ühe ajakirja või ajalehe kirjastamisele. (Zabaleta jt 2014: 278–279) Eesti pole Euroopa regionaal- või vähemuskeelte hartat kinnitanud.

Zabaleta jt (2014) tehtud uurimuses, kus osales kokku 10 Euroopa vähemuskeelset kogukonda (baski, katalaani, galeegi, korsika, bretooni, friisi, iiri, kõmri, (Šoti) gaeli ning saami keeled), vaadeldi tavapäraseid meediasüsteemide, nagu näiteks ajakirjanduse, raadio ja televisiooni levikut. Selgus, et selle avaliku sfääri ja selle meediasüsteemi abil saab Euroopa riiki või ka riike ning nende keelte kogukondi tõlgendada väga isiklikul ja konkreetset viisil. Kogukonnad olid siiski küllaltki ebavõrdsed ja erinevad. Moodustunud oli kolm eri meediasüsteemi kihti: suur (katalaani keel), mõõdukalt väike (baski, kõmri ja galeegi keel) ning väga väike (ülejäanud keeled). (*Ibid.*: 275, 289)

Päevalehtede olemasolu või puudumine on ilmselt kõige tähtsam meedia ja keelekasutuse vorm ning ühiskondliku ja eraettevõtluse elujõulisuse tõttu on kõigi põhiliste 10 kogukonna ringhäälinguorganisatsioonid üldomanduses, kuid mitte päevalehed (*Ibid.*: 290).

Kuna Lõuna-Euroopa vähemuskeeltele (katalaani, baski ja galeegi keel) oli 2009. aastal välja töötatud pea täielik meediasüsteem, kaasaarvatud päevalehed, siis kinnitab see suutlikkust luua ja alles hoida usaldusväärset avalikku sektorit. Ülejäänud seitsmel vähemuskeelel aga polnud jõudu, et toota iga päev meediat. Sellele eesmärgile on lähemal kõmri ja saami keele kogukonnad, kuna neil oli uuringu läbiviimise aastal kaks väljapaistvat nädalalehte, mida avaldati neli kuni viis korda nädalas. (*Ibid.*: 290)

Samuti ilmneb, et friisi ja kolme gaeli keelt (kõmri, iiri ning Šoti gaeli keel) kõnelevad kogukonnad ning riigiasutused pööravad rohkem tähelepanu avalike raadio- ja televisioonikanalite loomisele ja rahastamisele kui päevalehtede ilmumise toetamisele. Tõenäoliselt olid nende ringhäälingu võimalused piisavalt suured, et luua kogukonda kaasahaarav avalik sfäär. (*Ibid.*: 290)

Samas uurimuses leiti, et nii vabatahtlike juhitud vähemuskeelsed meediaväljaanded kui ka professionaalselt juhitud uudiste toimetuste täistööajaga ajakirjanikud on olulised ka

tänapäeval, mil kogu sotsiaalmeedia on väga aktiivne. Täiskoormusega ajakirjanike suurim arv oli samuti Pürenee poolsaare kolmes kogukonnas: katalaani, baski ning galeegi keeltes. (*Ibid.*: 290)

Mis puudutab meediat ja ajakirjanduslikku tasakaalu, siis saab järeldada, et uuritavatest kogukondadest kolm (saami, baski ja katalaani keeled) on piisavalt suured, et kõnelejad saaksid vahetada omavahel teavet; kaks kogukonda (Šoti iiri ja kõmri keeled) on sellele tasemele üsna lähedal. Kolmandas rühmas on aga viis kogukonda (galeegi, iiri, bretooni, friisi ning korsika keeled), kes vajavad oma meedia ja ajakirjanduse süsteemide uuendust, et teenida piisavalt hästi vähemuskeelt kõnelevat kogukonda. (*Ibid.*: 291)

1.2. Võru keel vähemuskeelena

Võru keel kuulub EBLUL-i viieses liigituses (vt lk 7–8) teise liiki ehk ühes riigis elavate kogukondade keelte hulka¹. Võru keele kõnelejata hulka on lisandunud ka uuskõnelejad ehk inimesed, kes on Võrumaale kolinud ja hakanud võru keelt rääkima, või Võrumaa juurtega inimesed, kes on seda keelt hakanud kasutama alles täiskasvanuna.

Ka võru keele puhul on tegemist vähemuskeele ja ühtlasi ka regionaalkeelega. Nii võru keele kõnelejad kui ka vaatlejad ja uurijad sageli ei pea võru keelt vähemuskeeleks, sest võru keelt on traditsiooniliselt nimetatud eesti keele murdeks. (Koreinik 2015: 7) Samas nimetavad võru keele kõnelejad ise end võrukeesteks (*vro võrokõsõq*). Siiski ei pea nad end omaette (vähemus)rahvuseks. (Plado jt *ilmumas*).

Siin töös lähtutakse seisukohast, et võru keele kõnelejad moodustavad keelevähemuse (vt nt Iva, Plado 2016; Pajusalu jt 2000; Plado jt *ilmumas*). Eesti keeleseaduse² järgi on võru keel eesti keele piirkondlik erikuju ehk murre, kuid teisalt on Ethnologue'i³ andmebaasis toodud see välja omaette keelena.

---

¹ Kui võru ja seto keelt pidada samaks keeleks, siis kuulub see keel kolmandasse rühma, sest väike setokeelne kogukond elab ka kontrolljoone taga praeguse Vene Föderatsiooni alal (vt nt Juhkason jt 2012).

² <https://www.riigiteataja.ee/akt/131122015022>

³ <https://www.ethnologue.com/language/vro>

Võru keelt kasutatakse mitmel eri meediaplatvormil, nii Eesti Rahvusringhäälingus (ERR) kui ka erameedias. Iga kahe nädala tagant ilmub võrukeelne ajaleht Uma Leht, mida leidub nii trüki- kui ka internetiversioonina. Kord nädalas on Eesti Rahvusringhäälingu alla kuuluvas Vikerraadios võrukeelsed lühiuudised. Eetris on olnud ka üksikuid telesarju. (Koreinik 2015: 9) Võru keel on esindatud ka võrgus, nt võrukeelses Vikipeedias⁴ (vt joonist 1) ning sotsiaalmeedias (vt joonist 2).

[Käiki äraq]

Võrukeeline entsüklopeediä, midä saat esiq tävvendäq!

Pääleht

Taa om Vikipeediäq **võrukeeline** kodolehekülq. Äsä mötöq om üles ehitäq vaba võrukeeline entsüklopeediä. Vikipeediä om olöman hulgan keelin ja mitmön keelen om tä sama hää vai parömb ku trüküentsüklopeediäq. Võro Vikipeediän om parhillaq käsil **5433** artiklit. Egäuts või siiäq esiq vahtsit artiklit kirotaq ja olömanolövit parandäq. Tuu jaos piä ei nimega sisse minemä. Käeq Vikipeediä tutvustust, pruumisoppust, säädüisi, sagöhmöpi küsümüisi ja nakkaq kirotamä!

Lühkü pruumisoppus: olömanolövidö artiklidö manöq veevää **sinidseq** lingiq; **verevile** lingele om artikli mötöld, a tuu tulö viil kirotaq. Verevät linki klöpsatön saat leheküle pääle, kohe saat kirotaq vahtsö artikli. Loeq edesi.

Taämbä om 14. lehekuu päiv 2018	
Entsüklopeediä	Lüüq ütten
<p>Luuq vahtsönö artiklit! (Kirodaq kasti artikli nimi ja vaodaq nuppi <i>Luuq leht!</i>)</p> <div style="border: 1px solid #ccc; width: 200px; height: 20px; margin-bottom: 5px;"></div> <div style="background-color: #ccc; padding: 2px 5px; float: right;">Luuq leht</div> <div style="clear: both;"></div> <p>Köik artikliq Tähti perrä: Aq Bq Cq Dq Eq Fq Gq Hq Iq Jq Kq Lq Mq Nq Oq P-Qq Rq Sq Tq Uq Vq W-Ö. Ä-Ö-Ü-X-Y-Z-Žq Teema perrä:</p> <p>Vöromaa ja võrukeeline ilm</p> <p>Vöromaa - Vöromaa inemiseq - võro kiil - võro kiräkiil - võro kiräviis - võro kirändus - võro aokirändus - võro tiatri - võro rahvalaul - võro lipp - võro-eesti sõnaraamat - võrukeeline aoleht Uma Leht - Võro Instituut</p> <p>Matõmaatiga ja luudustiiduseq</p> <p>bioloogia - füüsiga - ilmatiidus - geoloogia - keemiä - kübermeetiga - maatiidus - matõmaatiga - statistiga - tähetiidus</p> <p>Tekniga ja rakõndustiiduseq</p> <p>arstiitiidus - eläjäarstiitiidus - informaatiga - Internet - kasvatustiidus - kaubandus - luuduskaidseq - ilmaruumiuurminö -</p>	<p>Äbis vahtsölö prukjalö</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vikipeediä tutvustus • Vikipeediä sääduseq • Pruukmisoppus • Arotus • Infokülgi sisukõrd • Eräpoolõida saiskusotus • Miä Vikipeediä olö-i • Võro-eesti-võro sõnaraamat Internetin • Võrukeeline aoleht Uma Leht • Võro Instituut • Võrgoväreht "Üts rahvas - kats kiilt" • Võrukeelidse tarkvara kodolehekülq

Joonis 1. Võrukeelse Vikipeediä pealeht.

⁴ <https://fiu-vro.wikipedia.org/wiki/P%C3%A4%C3%A4leht>

Võro Instituut

14. mai kell 15:06 · 🌐

Võro Instituudi meediakonvõrents on tulõman.

The Media conference of the Võro Institute is on the way.

Aig: 19.-20. rehekuu (oktoobri);

teedüs: <https://wi.ee/tegemise/konverents/>;

info eesti keeles: <https://wi.ee/et/tegemised/konverents-2/>;

in english: <https://wi.ee/en/konverents-2/>.

Konvõrents - Võro Instituut

Kutsminõ konvõrentsilõ Paigapäälidse väiku keele vahtsõ digiao meediān 19.–20. rehekuu (oktoobri) Võro instituudin (Tarto uulits 48, Võro) Väikeisi kiili võrk'misõl om meediā arõndamine väega tähtsä. Meediāmaastiku muutuminõ vahtsõl digiaol või tan tuvva nii hääd ku halva...

WI.EE

Meeldib

Kommentaar

Jaga

2

Joonis 2. Võro Instituudi Facebooki postitus 14.05.2018.

2. Standardiseerimine ja keelekorraldus

Standardiseerimine (keeleline standardnorm) on vastuvõetud reeglite kogum, mille on heaks kiitnud keelekogukonna liikmed (Costa jt 2017: 3).

Standardiseerimist peetakse ka vähemuskeelte puhul vajalikuks mitmel eri põhjusel.

- 1) Kirjutamine võib olla ebaühtlasem ilma keelelise standardiseerimiseta, muutes vähemuskeeles kirjutamise kättesaamatuks suurele osale kõnelejaskonnast.
- 2) Standardset kirjasüsteemi peetakse tihti vajalikumaks, et edendada keeleoskust ning arendada välja ametlikke õppematerjale.
- 3) Standardiseeritud ortograafia edendab keelekasutust mitmetes valdkondades, et potentsiaalselt tõsta vähemuskogukondade keele staatust.
- 4) Standardiseerimine ning standardne ortograafia võib aidata luua kõnelejate kogukonnale ühtset identiteeti. (Jones, Mooney 2017: 6)

Nimetatud eelised, eriti need, mis on seotud keele staatuse ja kogukonna ettekujutuse standardiseerimisega, on vähemuskeele ja keele taaselustamise kontekstis äärmiselt olulised (*Ibid.*).

Tavakõnelejad vaatavad murdelist varieerumist sageli negatiivselt, kuna see võib jätta mulje, et kõnelejate kogukond on keeleliselt lõhestunud. Sageli peetaksegi standardiseerimist selle probleemi lahenduseks (*Ibid.*: 7).

Keelekorralduse ingliskeelne vaste on *language planning*. Inglise keeles on see mõiste aga mõnevõrra laialdasem kui eesti keeles. (Erelt 2002: 17; Iva 2007: 25) Nimelt on see mõiste kasutusele tulnud 1957. aastal ning termin *language planning* on osutanud nii keelepoliitikale kui ka -korraldusele. Siinjuures oli mõiste *keelepoliitika* seotud enamasti arengumaadega, kuna nendes kohtades on keelepoliitikal ja -korraldusel paljud ühist. Näiteks Aafrikas ja Kagu-Aasias kuulus keelepoliitikasse see, kui valiti ametlikku keelt. Kui aga arutati, kuidas keelt kinnistada või õigekirja valida, siis kuulus see kitsamalt keelekorralduse hulka. (Erelt 2002: 17)

Keelekorraldus (ingl *language planning*) hõlmab kolme valdkonda: korpuskorraldus (üldkee-, nime- ja oskuskeelekorraldus; edaspidi nimetatakse just seda *keelekorralduseks*), keelepoliitika ja keeleõppekorraldus. Neist esimene tegeleb peamiselt keele muutmisega, näiteks luuakse uusi termineid või ka kirjaviisi. Keelepoliitikat võib nimetada ka staatuskorralduseks, mis tegeleb peamiselt ühe keelega – näitab teise keele suhtes ühiskondlikku asendit. Kolmandat ehk keeleõppekorraldust loetakse enamasti hariduspoliitika üheks osaks. (Iva 2007: 25) Keelekorralduse praktilise osa alla kuulub keelehoole – siinjuures on olulised eelkõige keeletoimetajate ja korrektorite tegevus ning keelenõuande olemasolu (Kull 2000: 23–24).

Tiiu Ereli (2002) järgi tegeleb keelekorraldus peamiselt kirjakeele teadliku arendamise, rikastamise, stabiliseerimise ning ajakohastamisega. Eelkõige on keelekorraldus keeleideaali otsimine, samas püüeldakse ka keelesoovituste andmise ning normingute kinnistamise suunas. Keelekorralduse peamine eesmärk on väga hea kirjakeele saavutamine, et keele kõnelejaskond saaks end väljendada vastavalt vajadusele, ükskõik, mis elualal ollakse. (*Ibid.*: 15)

Samuti on keelekorraldusel kolm osa: üldkeelekorraldus, oskuskeelekorraldus ning nimekorraldus. Üldkeelekorraldus ehk teisisõnu ka keelekorraldus sisaldab endas keelekorralduse üldisi probleeme. Selle eesmärk on tagada kõigile väga hea kirjakeel. Oskuskeelekorraldus on aga eelkõige oskuskeele informeeritud edendamine. See on kirjakeele allkeel ning seepärast on oskuskeelekorralduse ülesanne suuresti sama kui üldkeelekorraldusel, ent spetsiifilisem. Nimekorraldus on samuti keelekorralduse üks harudest, kus suunatakse ja ühtlustatakse nimede kasutust. Siin töötatakse välja nimede korrastamise põhimõtteid ning korrastatakse keelt. (*Ibid.*: 20) Siinne töö tegeleb üksnes üldkeelekorraldusega.

Võru kirjakeele mõiste on mitmeti seletatav. Seda võib jagada nii laialdaselt kui ka kitsamalt mõistetavaks. Laialdaselt on võru kirjakeel kogu kirjalik keelekasutus, k.a tekstikorpus. Kitsamalt aga võib võru kirjakeel olla võru ühiskeelele ja murdele toetuv keelestandard, mida nimetatakse normikeeleks. (Iva 2007: 20)

Kui võru keele standardkujule oli välja mõeldud kirjaviis, siis tuli ka välja töötada grammatikareeglid ja sõnavara, et tagada normide kogumi kasutus. See oli kõige tähtsam, sest mõningal juhul on võru kõnekeel grammatiliselt erinev. Näiteks saab tuua seesütleva käände lõpu. Võru keelealal on seesütleva käände lõpuks Ida-Võrus *-h* (*tõsõh tarõh* 'teises toas'), Põhja- ja Lääne-Võrus *-n* (*raamatun* 'raamatus') ning võru keeleala keskosas *-hn* (*suuhn* 'suus'). Võru keele standardkuju lõpuks on valitud *-n*, mis on ühtlasi ka teistes Lõuna-Eesti murretes seesütleva käände lõpuks. (Raag 2010: 143)

Sulev Iva (2007: 26) on oma doktoritöös öelnud, et „Võru keele korpuskorralduses on seni jõutud tegeleda põhiliselt standardiseerimise, alfabetiseerimise ja kodifitseerimisega“. Neist kaht viimast vaadeldakse üldiselt kolme haruna: kirjaviisi, grammatika ning sõnavara standardiseerimisena. Tänu võru-eesti sõnaraamatu olemasolule on nii kodifitseerimisel kui ka moderniseerimisel alus olemas. (*Ibid.*)

Võru kirjakeele loomise ehk standardiseerimise esmase mõtte andis Võru Keele ja Kultuuri Fondi tegevusprogramm, mis oli 1988. aastal rajatud. Esmalt jäigi see aga mõtteks. Tõsisemalt hakati selle mõttega tegelema pea 10 aastat hiljem, 1995. aastal, mil loodi Võru Instituut. (*Ibid.*: 27) Olulisim, mis esmalt jõuti teha, oli kirjaviisi ja -keele põhimõtete paikapanemine. Need omakorda kujundati aga kindlate sõnaloenditega. (VL 1995) Kuna võru kirjakeele norm pole konkreetset ja kindlalt välja kujunenud, siis järgitakse normi eelkõige õppematerjalides, ametlikes tekstides ja tõlgetes (Iva 2007: 33–34).

Kuigi võru kirjakeele loomist ja arendamist edendati jõudsalt, oli suhtumine võru keelde halb. Võru keele keelelised tunnused, mis kajastavad eelkõige kõnekeelt, said pärast 1940. aastaid kriitika osaliseks, kohati ka naeruvääristavaks keelekorraldajatelt ning eesti keele õpetajatelt. Sellised tunnused koolilaste kõnes ja kirjas kaldusid kõrvale neist standardkeele omadustest, mida on parandanud õpetajad ning mida jätkavad korduvatest aruteludes spetsialistid ja teadlased, enamasti pedagoogilistes, kuid ka keele ajakirjades. Neid tegevusi iseloomustati mõnikord kui murdevigade ravi (ingl *treatment of dialect errors*), nagu murdetunnuste ilmnemine inimeste kõnes või kirjas oleks füüsiline või vaimne häire. Põhjus peitub selles, et võru keel pole põhja-murrete kõnelejatele üldiselt

arusaadav. Seega nõukogude ajal keelekorraldajad ja -teadlased nõudsid, et standardkeelekuju peab teistest keelekujudest tähtsam olema. See aga ei takistanud murdeuurijaid oma ametikohustusi täitmast. (Raag 2010: 137) Praeguseks on tugeva töö tulemusel hakanud negatiivne suhtumine võru keelde taanduma.

Kohalik keelepoliitika on eriti tugev just Kagu-Eesti piirkondades, kus kõneldakse võru keelt – Võrumaa, Põlvamaa, Kagu-Valgamaa ning Kagu-Tartumaa. Neid kohti nimetatakse ka ajalooliseks Võrumaaks. Vana-Võrumaa elanikud olid väga hästi oma kohalikust kõnest teadlikud, eriti, et see erineb suuresti teistest eesti keele erikujudest. Võru keele kõnelejad on üsna hästi vähemalt koolis kogenud, et nende aktsent või murre oli pigem madalalt hinnatud ning negatiivse väärtusega. (*Ibid.*: 138)

3. Võru keel

Võru keelt kõneldakse peamiselt Kagu-Eestis ajaloolisel Võrumaal, kuhu kuulub kaheksa kihelkonda: Kanepi, Urvaste, Karula, Hargla, Rõuge, Põlva, Vastseliina ja Räpina, samuti setode ala (Keem, Käsi 2002: 5). Võru keelt on enne räägitud ka Kraasna (Venemaa), Leivu (Läti) ja Lutsi (Läti) keelesaartel. „Lõunas ja idas on Võru murde piir läänemeresoome keeleala kagupiiriks, mis puutub kokku läti ja vene keelealadega“. (Pajusalu jt 2009: 180) Võru keel on üks vanimaid ja puhtaimaid lõunaeesti keelekujusid. (*Ibid.*)

Külli Eichenbaum ja Karl Pajusalu on uurinud setode ja võrokeste keelehoiakuid ja identiteeti. Nagu teada, siis Ida-Võru- ja Põlvamaa ning osa praegu Venemaale jäävaid alasid moodustavad endise Setomaa, ent vastajad olid teadlikud, et Kagu-Eesti peamine ala on ikkagi ajalooline Võrumaa, näitavad uurijatele antud vastused. Keele kohta oli näiteks küsitud, et „Kuidas te nimetate oma lähikonnas kõneldavat kirjakeelest erinevat keelt?“ Suurem osa vastanutest (350 573-st) ütles võru keelt. Üksnes 31 vastanutest ütles võru-seto keelt, 28 seto keelt, 27 aga kohalikku keelt ning 19 nimetasid mulgi keelt. Lõunaeesti murret üldiselt mainis ainult 12 vastanut, kuid lõunaeesti keelt ei nimetanud mitte keegi. (Eichenbaum, Pajusalu 2001: 484)

Samuti uurisid Eichenbaum ja Pajusalu võrokeste keelekasutust ning nende suhtumist oma keele elujõulisusesse. Tulemustest selgus, et enamik võrukesi kõneleb kohalikku keelt, ainult mõni üksik inimene väitis, et ei saa kohalikust keelest arugi. Umbes kaks kolmandikku võrukestest väitsid, et kõnelevad oma kohalikku keelt pidevalt. Iga kümnes võrukene ütles, et kasutab võru keelt harva. Enamik võru keele kõnelejaid usub oma kohaliku keele elujõulisusesse. (*Ibid.*: 485)

3.1. Võru keele erijooned

Võru keele varieerumist võib näha nii geograafilisel kui ka sotsiolingvistilisel tasandil. Geograafiliselt jaguneb võru keel lääne- ja idamurdeks, millest läänemurre on rohkem sarnasem Tartu ja Mulgi murretega, kuid idamurre on sarnasem Seto murdega. Üks

tähtsamaid erinevusi ida- ja läänemurde vahel on seesütleva käände lõpp, mis läänemurdes on *-n* ning idamurdes *-h*. (Plado jt *ilmumas*)

Sellised piirkondlikud erinevused hakkavad aja jooksul aeglaselt hääbuma ning võru keel hakkab muutuma lingvistiliselt ühtsemaks. See tuleneb tõusvast eesti keelekasutusest, samuti võru kirjakeelest, mis on arendatud nii ida- kui ka läänemurde jooni arvesse võttes. (*Ibid.*)

Kuigi võru keelt on traditsiooniliselt peetud eesti keele murdeks, erineb see eesti keelest mitmeti. Võru keeles on flekteerivaid muutmalle enam kui eesti keeles. Ka on võru keele sõnavaras palju läänemeresoomelikkust, mis eesti keelest on kadunud. Lisaks on palju laene balti, slaavi ja germaani keeltest. (Pajusalu jt 2009: 181)

Oluline võru keele erijoon on larüngaalklusiili ehk kõrisulghääliku eksisteerimine, eesti keeles see puudub. Erinevates kasutatud kirjakeele süsteemides on kõrisulghäälikut näidatud kas ülakoma või grafeemi *q* abil või ei ole üldse märgitud. Foneetilisest transkriptsioonis on kõrisulghääliku graafiliseks kujuks küsimärk ilma punktita. See häälik esineb muuseas ka mitmuse tunnusena, nt *latsõ-q* 'lapsed'. Oluline on seejuures lausefoneetiline assimilatsioon ehk sarnastumine, st „kui lause keskel katkehäälikuga lõppevale sõnale järgneb täishäälikuga algav sõna, siis kõrisulghäälikut ei hääldata: *latsõ omma `ussaiah*“). (Keem 1997: 5–6; vt ka Raag 2010: 141)

Samuti on võru keelele omane palatalisatsioon ehk kaashäälikute peenenemine. Kuigi võru keele palataliseeritud ja mittepalataliseeritud kaashäälikute vastandus on suuresti samasugune kui eesti kirjakeeles, on palataliseeritud konsonante võru keeles tunduvalt enam. Eesti kõnekeeles on üksnes neli palataliseeritud kaashäälikut: *t'*, *ś*, *ń*, *l'*. Võru kõnekeeles võib aga kõiki kaashäälikuid palataliseerida. Võru keele palatalisatsioon on mõnes verbitüübis ka ainus mineviku tunnus, st vaid selle abil moodustatakse kontrast verbi oleviku ja mineviku ainsuse kolmanda isiku vormides. (Raag 2010: 141) Näiteks (*timä*) *laul* 'tema laulab', (*timä*) *laul'* 'tema laulis'.

Kuigi tavaliselt on võru keeles palataliseeritud kogu kaashäälikühend, on ka juhte, kus kahest kaashäälikust vaid üks on palataliseeritud ning see, kumb kannab palatalisatsiooni,

määrab sõna tähenduse, näiteks *vašk* on tähendusega 'vasikas' ning *vask* kannab tähendust 'vask'. Keeleteaduses on palatalisatsioon tähistatud rõhumärgiga tähe kohal või siis kohe pärast kaashäälikut. Eesti keele õigekirjas aga puudub palataliseeritud kaashäälikutel omaette grafeem. (*Ibid.*) Ka võru kirjakeeles ei märgita palatalisatsiooni alati, nt jäetakse palatalisatsioon märkimata *i*-hääliku ees, lisaks esineb võru kirjaviisi variante, kus palatalisatsiooni ei märgita.

Võru häälikusüsteemis on olulisel kohal ka afrikaadi olemasolu. Afrikaatideks on võru keeles *ts* ja *ds*. (Lippus 2006: 61–62) Näiteks on eestikeelne sõna *kaaslane* võru keeles *seldsiline*. Oluline on see, et afrikaat allub astmevaheldusele, nt *parts* : *pardsi*.

Üks oluline võru keele erijoon on ka vokaalharmonia. Võru keele vokaalharmonia järgib vokaalide jagunemist ees- ja tagavokaalideks, st kui esisilbis on eesvokaal, siis peab ka järgsilbis olema eesvokaal; ent kui esisilbis on tagavokaal, peab ka järgsilbis olema tagavokaal, nt on eesvokaalsed sõnad *hābendāmā*, *kāperdāmā*, *sündümā*, *süküs* ja tagavokaalsed sõnad *latsōkōnō*, *varblasōlō*, *kahrulō*. Eesvokaalid on *i*, *e*, *ä*, *ö*, *ü* ning tagavokaalid on *a*, *o*, *u*, *õ*. (Keem 1997: 6–7) *I* ja *e* on aga vokaalharmonia suhtes neutraalsed, st kui sõna esisilbis on kumbki neist, võivad järgsilpides esineda kas ees- või tagavokaalid, vrd nt *imä* ja *ilolinō*.

Võru vokaalharmonia pole siiski absoluutne, vaid leidub ka erandeid. Sellisel juhul võivad samas sõnas olla nii ees- kui ka tagavokaalid. Vokaalharmonia erandid on järgmised:

- 1) liit- ja võõrsõnade vokaalharmoniast kõrvalekaldumine, nt *vilāait*, *aoleht*;
- 2) *õ*- ja *ö*-harmonia diftongides *oe*, *ae*, *ōe*, *eo*, nt *loe*, *kae*;
- 3) järgsilbi *o* kasutus, nt *kāgo*, *nāgo*, *tego*, kuna suuremas osas võru keele alal ei ole järgsilbis *õ*-d, vaid *o*;
- 4) kaasaütleva käände lõpp *-ga(q)*, *-ka(q)* ei allu vokaalharmoniale, vaid on alati tagavokaalne, nt *paaga(q)*, *tüüga(q)*;
- 5) samuti ei allu vokaalharmoniale omadussõnaliited *-ganō*-, *-kanō*-, *-kas*-, nt *tüükas*: *tüüka* : *tüükat*;
- 6) ka *a*-mitmuse puhul ei esine vokaalharmoniat, nt *tütrikka*;

- 7) käskiva kõneviisi 3. pöörde tunnus *-ku(q)*, *-gu(q)* ei allu vokaalharmooniale, nt *tekuq*, *elägu(q)*;
- 8) sisseütleva käände rõhutu silbi *-he* jääb eesvokaalseks ka tagavokaalsetes sõnades, nt *ilosahe*, *kadajahe*.
- 9) mitmuse *õ*-l ei ole samuti eesvokaalset vastet, nt *tekõ*, *vähälikkõ*. (Iva 2000: 85–87)

Samuti näitab võru keele vokalism vaheldust pooleldi suletud vokaalide *e*, *ö*, *õ* ja *i* õigekirjas, kui neid hääldada ülipikalt. Võru keele kõnelejate ülipikki allofoone tajutakse üldiselt peaaegu suletuna. Kirjalikul kujul kirjutatakse suletud allofoonid samade tähtedega nagu „normaalsed“ suletud vokaalid. (Raag 2010: 142) Seega näiteks *tiinmä* (*i*), *küük* (*ü*), *tuul'* (*u*) ning *mõõk* (*õ*).

Konsonantide geminatsioon on samuti üks võru keele morfoloogia olulisi tunnuseid, näiteks *mäke* 'mäge', *räpän* 'rebane'. Ka on võru keeles aset leidnud käänete kokkulangemisi, kus näiteks seesütlev ja olev kääne on sama funktsiooniga (*latsõn* 'lapses, lapsena') (Pajusalu jt 2009: 183) ning idavõru alal ja eriti seto alal on kokku langenud translatiivi ja seestütleva vormid (*latsõst* 'lapsest, lapseks').

Süntaksi ehk lauseehituse seisukohalt on võru keele üks iseloomulikum tunnus eitussõna kasutus. Nimelt võib võru keele eitussõna paikneda ka verbist tagapool, nt *olõ eiq* 'ei ole', *ütte es* 'ei öelnud'. Nii võib võru keeles esineda kolm eituse varianti: eitussõna eesasendis, nt *ku imä kuuli*, *es olõ* viil *ütsä aastanõ*; tagaasendis, nt *lukuho joht olõ-õs midägi* ning kahekordne eitus, nt *es tetäq siin es*. Neist esimene on enim levinud üle kogu võru keeleala. Teine on pigem levinud võru keeleala idaosas. Kahekordset eitust kasutatakse praegusel ajal väga vähe, ning peamiselt on see levinud seal, kus tagaasendis eituski. (Lindström 1997: 143–144, 146, 149–151)

Teine eripära on rektsioon, milles esineb eesti keelest olulisi erinevusi, nt *käve seeneh* ja *mar'ah* *käisin seenes ja *marjas* 'seenel ja marjul'; *ma pakõ sinno* – *ma põgenen sind 'sinu eest' (vt Saar).

3.2. Võru keele olulised väljaanded

Siin alapeatükis tõstetakse esile võru (kirja)keelele olulisemad väljaanded ning kirjeldatakse lühidalt võru keele säilitamise ja edendamisega seotut.

Võro Selts VKKF⁵ (varem Võro Keele ja Kultuuri Fond) on asutus, mis loodi 12. novembril 1988 Kanepis. Selle peamine eesmärk on säilitada ja edendada võru keelt ja kultuuri. See asutus on toetanud võru keeles raamatute avaldamist, korraldanud võru keele kursuseid lastele, noortele ja täiskasvanutele ning toetanud harrastusteatri rühmade arengut Võru maakonnas kuni elukutseliste näitlejateni välja. Samuti on julgustanud võru keele kasutust massimeedias – raadios, televisioonis ja kohalikus ajakirjanduses. Lisaks on see asutus aidanud luua võru keele standardkeelekuju. (Raag 2010: 139)

Kuigi võru kirjakeele standardi põhiprintsiibid otsustati kaudselt, siis pidi need ka lõpuks ellu viima. See osutus lihtsamaks, kui arvati. Näiteks Võru kirjanikud jätkasid katse ja eksituse meetodi kasutamist. 1980. aastate lõpus ning 1990. aastate alguses oli selle tulemuseks üsna vähe võrukeelseid trükiseid, milles oli võru keele kirjanemiseks kasutatud eri lahendusi. Küsimus seisnes selles, kuidas näidata võru keele fonoloogilisi omadusi, millel pole graafilist esitust eesti keele standardi õigekirja järgi. Selliseid omadusi on nii mitmeidki: kõrisulghäälik, palataliseerimine, võru keele vokalism. (*Ibid.*: 141) Võru standardkirjaviisi üle on palju arutatud ka hiljem ning et lõplikku üksmeelt ei ole leitud, on paralleelselt kasutusel mitu kirjaviisivarianti.

Võru kirjakeele levik ja edendamine algas 1994. aastal avaldatud väikse brošüüri „Till’okõnõ tiijuhtj võro kirakeele manoq“ (Jüvä 1994) ehk „Väike teejuht võru kirjakeele juurde“, kus pööratakse tähelepanu eelkõige võru kirjakeelele ja grammatikale. Kuigi brošüüris on kajastatud kõige vajalikumad ja lihtsamad teemad, siis ei sisalda see siiski piisavat standardkeelekuju ülevaadet. Ühtlasi tõi see esile võrukeste segaseid meeleolusid ja tundeid, sest neile oli selline kirjakeele vorm ebamugav ja harjumatu, olid nad ju senini kasutanud võru keelt üksnes kõnekeelena. Samuti oli osa võru keele kõnelejaid

---

⁵ <http://www.voroselts.ee/>

rahulolematud brošüüris kirjutatud reeglitega, eriti kui mõni neist reeglitest oli vastuolus sellega, mida kõnelejad tavaliselt kasutavad. (Raag 2010: 143)

Üks tähtsaimaid teoseid oli ka 1997. aastal avaldatud murdeuurija Hella Keema raamat „Võru keel“. Kuna selle raamatu kirjutas elukutseline murdeuurija, siis ei sea see raamat eesmärgiks võru standardkeele normimist, vaid kirjeldab murret ning selle nelja peamist murrakut. See raamat annab selge teabe ja tekstivaliku erinevate võru keelealade kohta ning samuti väikese sõnavara. (Raag 2010: 144)

2002. aastal lõpetati võru-eesti sõnaraamatu (Iva 2002) koostamine. Selles sõnastikus on 15 000 kirjet, mis sisaldab võru keele piirkonna traditsioonilist sõnavara, samuti kogu Lõuna-Eesti alale iseloomulikke sõnu. Samuti hõlmab see sõnastik piiratud hulgal ühendeid või tuletisi, kaasaarvatud põhitermineid ning eraldi kohanimeloendeid. Olemas on ka näited ja väljendid. (Raag 2010: 144) Oluline on standardkeele loomise seisukohast sõnastiku lõpus esitatud sõnamuutmist kirjeldavad tabelid.

Võru-eesti sõnaraamat sai olulise jätku 2014. aastal, mil ilmus mahukam eesti-võru sõnaraamat, mis sisaldab pea 20 000 sõna. Lisaks raamatuna on sõnastik olemas ka internetis⁶. See on mõeldud eelkõige inimestele, kellel on vaja tõlkida tekste eesti keelest võru keelde ja vastupidi. Need võivad olla nii kooliõpilased, -õpetajad, lasteaiaõpetajad, võru keele õpilased kui ka huvilised.

Võru kirjakeele seisukohalt oluline, kuid tunduvalt väiksema levikuga on 2007. aastal ilmunud Sulev Iva doktoriväitekirj „Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem“. Oma väitekirjas uurib Sulev Iva võru keele muutemorfoloogiat ning selle eesmärk on „anda kirjeldav, analüüsiv ja süstematiseeriv ülevaade võru kirjakeele noomeni- ja verbimuutmisest nii grammatiliste formatiivide, tüve- ja lõpumuutuste kui ka kõiki neid tegureid koondavate muuttüüpide osas“. (Iva 2007: 13)

---

⁶ <https://synaq.org/>

4. Keeletoimetajad ja nende põhimõtted

Olemas on kaks tuntud toimetaja liiki: eriala- ja keeleteoimetaja. Erialatoimetaja peamine ülesanne on sihtteksti sisu toimetamine ning keeleteoimetaja ülesanne on keelekasutuse toimetamine. Enamasti on aga need kaks ülesannet teha siiski ühel inimesel. (Tavast, Taukar 2013: 195)

Nii nagu kõigil erialatöötajatel on ka keeleteoimetajatel oma põhikriteeriumid ja -nõuded. Neid kriteeriume on teatavasti rohkem, kuid siin esitatakse olulisemad.

Keeleteoimetaja peab

- kindlaks määrama teksti taustainfo;
- lähtudes keelenormingutest parandama erinevaid vigu (õigekirja-, tuletus-, ühildumis- ning sõltumisvead);
- vajadusel muutma laused selgeks ja arusaadavaks;
- parandama sõnajärge ja -valikut (sünonüümid, kordused, oma- ja võõrsõnad);
- lähtudes grammatikareeglitest vajadusel muutma lauseehitust;
- parandama stiilivead, jälgides stiiliühitsust ja -konarusi;
- hoiduma pikkadest lausetest, muutes need vajadusel lühemaks;
- vältima kantseliiti, nt nominaalstiili, bürookraatlikke tarindeid, kordusi;
- vajadusel kontrollima üle fakte (aastaarvud, isiku- ja kohanimed), sealjuures kasutades vastavaid ja usaldusväärseid allikaid;
- kontrollima üle teksti autentsust ning tsitaatide õigsust;
- tundma teksti terminoloogiat või vajadusel sellega enda kurssi viima;
- üle vaatama teksti ülesehituse ning struktuuri;
- kontrollima sisukordusi või teksti sisulisi vastuolusid;
- jälgima, et teksti pealkiri vastaks teksti sisule. (Argus jt 2016: 2–3)

Võru keele toimetamine on tegelikkuses raske ülesanne, sest tegemist on peamiselt suulise keelega, mille standardit koolis ei õpetata ja mistõttu tuleb olla teadlikum eri piirkondade keele eripäradest. Samuti on tegemist eesti keeles koolihariduse saanud kirjutajatega, seega mõjutab tõenäoliselt eesti kirjakeel tugevalt ka võru keeles

kirjutamist. Võru keele puhul on tegemist ka ohustatud keelega, seetõttu tuleb olla teadlikum ja tähelepanelikum selles osas, mis on keelele omane ja mis mitte. Seega peab eelnevas loetelus esitatule võru keeleteoimetaja lisaks jälgima võru keele eripärasid ning piirkondlikku erikujusid.

Võrukeelse ajalehe Uma Leht keeleteoimetaja käest küsiti võru keele toimetamise põhimõtete ja olukorra kohta. Saadi teada, et keeleteoimetamisel tuleb kõige rohkem jälgida, et tekst oleks ladus, ühtlane ja võru keelele omase lauseehitusega. Keeleteoimetajal endal isiklikke põhimõtteid väga pole, kuid keeleteoimetamisel lähtutakse sellest, millist teksti parajasti toimetatakse; millisesse väljaandesse tekst läheb ning missugused on selle väljaande põhimõtted.

Keeleteoimetajalt uuriti, mis on Uma Lehe keeleteoimetamise põhimõtted. Selgus, et eri autorite keelt püütakse võimalikult vähe muuta, et säiliks keele mitmekesisus. Kuna võru keele puhul kehtib ütlus „Igas külas oma keel“, siis sellist kirjususust püütakse ka säilitada. Keeruline on teada kõiki erijooni, samuti muutub keel pidevalt, seetõttu võib juhtuda, et parandatakse mõne autori kodukandis kasutatav sõna või sõnavorm ära n-ö ühiskeeleks. Seda tuleb aga võimalikult palju vältida.

Nii nagu üldiselt eesti keeleteoimetajad, siis ka Uma Lehe keeleteoimetaja kasutab sõnastike abi. Näiteks Uma Lehe keeleteoimetuses kasutatakse eesti-võru ja võru-eesti sõnastikke ning vajadusel ka kolleegide abi. Võru Instituudis on tööl erineva keelise taustaga inimesi ning kui tekib kahtlusi mõne piirkonna keele kohta, siis saab vastavalt alalt pärit kolleegi poole pöörduda. Vajadusel kasutatakse ka murdekorpusi ning vanemaealiste sugulaste-tuttavate abi – viimast eelkõige siis, kui teemaks on nt talutöödega seotud sõnavara vms. Võib pöörduda ka artikli autori(te) poole, kui on täpsustavaid küsimusi, kuid Uma Lehes seda väga tihti ei esine, kuna autoritega suhtleb enamasti peatoimetaja.

Et keelekorralduse üks eesmärk on leida ideaalkeel, siis küsiti ka selle lehe keeleteoimetajalt, mis võiks olla ideaalne võru keel. Keeleteoimetaja ei soovi selles kontekstis kasutada sõna *ideaalne*. Keeles on palju varieerumist, see muutub ajas ning keeles on piirkondlikud erisused – seda kõike arvestades polegi võimalik defineerida

ideaalset võru keelt. Oluline ühe keele puhul on see, et seda kasutataks nii kõnelemiseks kui ka kirjutamiseks ja lugemiseks. Kindlasti on tähtis ka, et lastele antaks võru keelt edasi.

Uma Lehe keeleteimetaja loodab, et võru keel on elujõuline. Praegu on küllaltki palju inimesi, kes võru keelt iga päev kasutavad, vähemalt rääkimiseks ja ehk ka lugemiseks. Kirjutamiseks võib-olla mõnevõrra vähem.

5. Uurmismaterjal ja -meetod

5.1. Uma Leht

Uurmismaterjal on pärit võrukeelsest ajalehest Uma Leht. See on leht, mis ilmub neljapäeviti iga kahe nädala tagant. Ajalehte saab lugeda nii internetis⁷ kui ka trükituna. Kui varasemalt ilmus Uma Leht must-valgena, siis juba aasta aega on seda trükitud värviliselt, mis teeb ka lugemise paremaks. Uma Leht hakkas ilmuma 2000. aastal korra kuus. 2004. aastast praeguseni ilmub ajaleht iga kahe nädala tagant. Lehe peatoimetaja on praegu Jan Rahman, kes on selles ametis olnud 2017. aasta aprillist. Tema toimetatud materjalist on siinseid andmeid 11 lehenumbri. Enne teda oli peatoimetaja Ülle Harju, kelle toimetatud materjalist on siin andmeid 8 lehenumbri.

Uma Lehe keeetoimetaja on Laivi Org, kes jõudis keeetoimetamise juurde juhuslikult (küsimustiku andmete põhjal). Nimelt, kui endine keeetoimetaja oma tööst loobus, siis tookordne lehe peatoimetaja Ülle Harju tegi ettepaneku proovida ning ettepanek võeti ka vastu. Varasemaid kogemusi keeetoimetajal polnud, samuti erialast ettevalmistust. Ta oli siiski läbinud ülikoolis kursuse käsikirja toimetamisest ja korrektuurist. Keeetoimetaja kodune keel on võru keel, mille omandas esimese keelena. Ka praegu kõneldakse tema kodus enamiku ajast võru keeles. Eesti keelt räägitakse ainult koolis ning mõnikord harva ka ametlikumates olukordades. Pärit on ta Haanjast ning ka lapsed on omandanud esimese keelena võru keele, eesti keel on lisandunud lasteaeda minekuga.

5.2. Andmestik ja parandustüübid

Materjal on kogutud ajalehe käsikirjadest, millel on näha keeetoimetaja parandused. Nii algsed laused kui ka nende parandatud vasted trükiti Exceli tabelisse. Lisaks lausetele ja nende analüüsile on märgitud ka lehe info, kust see lause pärineb, ning kirjutaja päritolu, kui see on olemas. Viimast on vaja selleks, et näha, kas parandusi tehes on järgitud piirkondlikku varieerumist. Uurmismaterjal on kogutud 22. detsembrist 2016 kuni 31. augustini 2017. Andmeid on kokku 19 lehenumbri. Siinse töö materjal koosneb 702 keeetoimetaja parandusest. Tuleb siiski öelda, et kõik tehtud parandused ei ole uurijani

---

⁷ <http://umaleht.ee/>

jõudnud, sest osa parandusi on lehe peatoimetaja (Ülle Harju vähem, kuid Jan Rahman rohkem) teinud juba enne teksti keeleteimetaja kätte andmist. Sellest hoolimata on materjal ilmekas analüüsimeks vähemuskeelse ajalehe toimetuspärandusi.

Analüüsitava materjali hulgas on kokku 702 lauset. Tabelist 1 on näha, et kõige enam (217 lauset) on materjali hulgas sõnapärandusi. Mõnevõrra vähem on pärandatud vokaalharmooniaeksimusi (183 lauset). Ülejäänud pärandustüüpe on igaüks alla saja. Nendeks on käändsõna muutmise pärandused, mida on 83 lauset. Seejärel on tegusõna pöördeliste vormide moodustamise pärandusi 51 lauses, käändevalikut on pärandatud 31, ühildumisvigu 30 lauses, tegusõna käändeliste vormide moodustusvigu on 26 lauses; konstruktsioon on asendatud teisega 24 lauses, ase- ja asemäärsõna kasutust on muudetud 14 lauses, tuletise moodustamist on pärandatud 9 lauses ning muid pärandusi on tehtud 20 lauses. 14 juhul on keeleteimetaja eksinud ning muutnud keelenormile vastavat keelendit. Kokku eraldatakse töös 12 pärandustüüpi.

Tabel 1. Analüüsitava lausete arv

PARANDUSTÜÜBID	LAUSETE ARV	
Sõnapärandus	217	31%
Vokaalharmoonia	183	26%
Käändsõna muutmine	83	12%
Tegusõna pöördeliste vormide moodustus	51	7%
Käändevalik	31	4%
Ühildumine	30	4%
Tegusõna käändeliste vormide moodustus	26	4%
Konstruktsioonivahetus	24	4%
Ase- ja asemäärsõna kasutus	14	2%
Tuletise moodustamine	9	1%
Muid pärandused	20	3%
Pärandusviga	14	2%
KOKKU	702	100%

Uma Lehe keeleteimetaja pidas sagedasemateks pärandusteks sõnavara puudutavaid vigu, näiteks kui autor on kirjutanud *uus*, siis see tuleb see tema hinnangul kindlasti ära pärandada. Samuti mainib ta sagedasena lauseehituse pärandamist, keelepruugi

ühtlustamist (nt kui Orava piirkonna elanik on läbisegi kasutanud seesütleva käände lõpuna *-n* ja *-h*, siis sellisel juhul tuleb lähtuda keeleala üldisest tarvitusest ja parandada *-n* asemele *-h*. Raskem on keeleteoimetaja sõnul selliste tekstidega, mis on kirjutatud eestikeelsetena ja seejärel tõlgitud, samuti abstraktsematel teemadel kirjutatud artiklitega. Väga palju lauseehituse vigu on sellistes artiklites, kus autor on oma teksti enne eestikeelsena valmis mõelnud ja siis selle võru keelde tõlkinud.

Analüüsitud materjalis eristatakse järgmiseid parandustüüpe:

- 1) sõnaparandus – parandus, kus põhjendatult on üks võru sõna asendatud teise võrukeelse sõnaga või parandused, kus eestikeelne sõna on asendatud võrukeelse sõnaga. Seejuures võib parandus olla ka küllaltki väike, nt *ummi sõpru jaos ja kinkimises*. → *ummi sõpru jaos ja kinkmises*.;
- 2) vokaalharmooniaparandus – parandused, mille puhul sõna on muudetud vastavaks võru vokaalharmoonia reeglitega, nt *nii helkse lumi päävälõ vasta* → *nii helkse lumi pääväle vasta*;
- 3) käändsõna muutmise parandus – parandus, kus on muudetud käändsõnavormi moodustamist, nt *kaarakülbmine keltsä pääle* → *kaarakülbmine keldsä pääle*;
- 4) tegusõna pöördeliste vormide moodustamise parandus – parandus, kus on muudetud tegusõna pöördelise vormi moodustamist (sh pöördevormide moodustamist), nt *aga liiguta es jõua* → *aga liiguta es jõvva*;
- 5) käändevaliku muutmine – parandus, kus üks kääne on millegipärast teise vastu välja vahetatud, siia kuuluvad ka liitsõnade moodustamisel kas nimetava või omastava liitumise valiku parandused, nt *inne tuud oll' päämine olgkatus* → *inne tuud oll' päämine olõkatus*;
- 6) ühildumisparandus – parandus, mis hõlmab nii täiendi ja öeldistäite ühildumist põhjaga (sh nii nii käände- kui ka arvuühildumist) kui ka öeldise ühildumist alusega, nt *sa võit uma päään mõtõlda* → *sa võit uman päään mõtõlda*;

- 7) tegusõna käändeliste vormide moodustamise parandus – parandus, kus on muudetud tegusõna käändelise vormi moodustamist, nt *vannu aigu meenüteden* → *vannu aigu meenüiten*;
- 8) konstruktsioonivahetus – parandus, kus üks grammatiline konstruktsioon on millegipärast vahetatud teise vastu, nt passiiv on vahetud umbisikulise tegumoe mineviku vastu, nt *niidirull kah löütü* → *niidirull kah löüti*;
- 9) ase- ja asemäärsõna kasutuse parandus – parandus, kus välja on vahetatud üks asesõna või asemäärsõna teise vastu, nt *tansaman man olli* → *säälsaman man olli*;
- 10) tuletise moodustamise parandus – on parandatud seda, kuidas tuletis on moodustatud; sageli on eesti keele malli järgi moodustatud tuletis vahetatud võrupäraste vastu, nt *ootamatu külaline* → *uutmada külaline*;
- 11) muud parandused – siia kuuluvad parandused, mida oli materjali hulgas vaid üksikuid: ainsus on vahetatud mitmuse vastu või vastupidi, ajavorm on vahetatud mõne muu ajavormi vastu, palatalisatsiooniparandus (parandused, kus palatalisatsioon märgib minevikku, on arvestatud tegusõna pöördeliste vormide moodustamise hulka), rektsiooniparandus ning sõna lisamine või ärajätmine;
- 12) parandusviga – parandus, mille käigus on tegelik keelenormile vastav vorm parandatud mittevastava vastu, nt *ütel' üts asalik naistõrahvas* → *ütel' üts asjalik naisterahvas*.

Analüüsitava materjali kogumisel jäid välja parandused, mis ei ole võru keele spetsiifilised, sh peamiselt ortograafiaparandused (suur ja väike algustäht, interpunktsioon, kokku- ja lahkukirjutamine), aga ka sõnajärjeparandused. Samuti jäid välja järgmised parandused: kahe lause tegemine üheks lauseks ja vastupidi; rea poolitusvead; mõne tähe kadu (ilmselt kogemata); lühendite parandused; numbrite parandamine sõnadeks. Samuti leidis materjali hulgas lauseid, mida oli keeleteimetaja parandanud, kuid mis olid lõplikus lehes siiski jäetud parandamata. Selliseid lauseid oli kokku 88 ning siinses materjalis neid lähemalt ei vaadelda.

6. Analüüs

Selles peatükis antakse põhjalikum ülevaade kõigist 12 parandustüübist, mis esinevad ajalehe Uma Leht lausetes. Kõiki tüüpe analüüsitakse lähemalt ning esitatakse näiteid.

6.1. Sõnaparandus

Selles materjalis esineb sõnaparandusi kõige rohkem ehk 217 lauset (31%) 702 lausest. Sõnaparanduste hulgas eristub kolm eri alaparandustüüpi. Esimese alaparandustüübi, mis on ühtlasi ka kõige sagedasem, moodustavad sellised parandused, kus eesti sõna on asendatud võrupärasega. Neid näiteid on kokku 125, s.o 58% kõikidest sõnaparandustest.

Näites 1 on näha, et algselt oli lauses tegemist eestipärase sõnaga *tsigadusõlõ*, mis on eesti keeles *sigadusele*. See oli küll muudetud võrupärasemaks sõnaalgulise afrikaadi kasutamisega (vrd ee *sig*a ja vr *tsig*a) ning sellega, et sõna oli muudetud vastavaks võru vokaalharmonia reeglitega, kuid et see sõna pole võru keelele ka sel moel omane, on see asendatud võrupärase sõnaga *tsiatemp*. Sama on ka näites 2, kus on kasutatud eestipärest sõna *kinkimises* (eesti keeles *kinkimiseks*) võru saava käände lõpuga, kuid sõna on asendatud võrupärase sõnaga *kinkimses*. Näitest 2 on näha, et sõnaparandus võib seisneda ka vaid ühe tähe muutmises. Ka näites 3 näeb eestipärase sõna muutmist võrupärase vastu, kus *huss* 'uss' on parandatud sõna *vagõl* vastu. Ka neist esimene variant on olemas, kuid mitte 'ussikese' tähenduses.

- (1) *Tsigadusõlõ* panti käsi ette → *Tsiatembolõ* panti käsi ette
- (2) ... ummi sõpru jaos ja *kinkimises*. → ... ummi sõpru jaos ja *kinkimses*.
- (3) ... ja latsilõ ronimisõs mõtõldu seene ja ubinahuss. → ... ja latsilõ ronimisõs mõtõldu seene ja ubinavagõl.

Sõnaparanduse teise alaparandustüüpi kuuluvad parandused, kus üks võru sõna on mingil põhjusel asendatud teisega. Neid on materjalis kokku 89 e 41% kõikidest sõnaparandustest. Näites 4 on näha, et võru sõna *kos* on asendatud teise võrupärase sõnaga *kon*. Sõna *kos* peetakse uuemaks ja kõnekeelseks (vt Faster jt 2014), mistõttu on see parandatud vanema võrukeelse sõna vastu. Näites 5 näeb teist tüüpi sõnaparandust, kus

üks võru sõna on vahetatud välja teise võru sõna vastu; siin ei ole põhjuseks ei kõnekeelse vormi eemaldamine ega vanema sõna valik, vaid pigem see, et lausekonteksti sobib paremini võrukeelne *abi* kui *tugi*. Näites 6 on näha võrupärase sõna *mea* parandust teise võrupärase *mia* vastu. Selle näite puhul on teada ka autori päritolu, milleks on Mehkamaa, ning parandus ongi tehtud selleks, et muuta sõna piirkonna keelele omasemaks. Vorm *mea* on aga üle Võrumaa küllaltki harv, seda võib kuulda üksnes Rõuge kihelkonnas. Üldiselt on aga Võrumaal kasutusel *miä*, või *mis* vormid, kuid näiteks Mõniste kandis on kasutusel *mia*, millega keeleteoimetaja on ka *mea* asendanud.

- (4) "Kos hädä kõgõ suurõmb, säääl abi kõgõ lähembäl!" → "Kon hädä kõgõ suurõmb, säääl abi kõgõ lähembäl!"
- (5) Parhilla saa Eesti riik viil Euruupa Liidu käest tukõ, a ... → Parhilla saa Eesti riik viil Euruupa Liidu käest api, a ...
- (6) ..., et kuis säänest asja kõnõldas, mea võimalik ei olõ ... → ..., et kuis säänest asja kõnõldas, mia võimalik ei olõ ...

Lisaks on sõnaparanduse alla liigitatud ka mõned võru standardkeele õigekirja puudutavad küsimused, mida oli näidete hulgas kokku vaid 3 e 1%. Näites 7 ja 8 on parandatud sõna kirjakuju standardkeeles kokkulepitule vastavaks.

- (7) Muijal ilman om tähele pant, et ... → Muial ilman om tähele pant, et ...
- (8) Ärke naarkõ – sjoõ om vemmalvärss. → Ärke naarkõ – seo om vemmalvärss.

6.2. Vokaalharmoonia

Vokaalharmooniaparandused on teine suurem rühm, mis materjalis esile tõuseb. Kokku on parandusi 183 (26%). Vokaalharmoonia on ka üks keelejooni, mis eristab võru keelt eesti keelest. Ilmselt just seetõttu leidub neid parandusi rohkem. Võru keele vokaalharmoonia esisilbi ees- ja tagavokaalsus määrab ära, mis vokaal saab järgsilbis esineda.

Näites 9 on näha eesvokaali ülekasutust – tagavokaalse (siin *o*) esisilbi puhul peab ka järgsilbis olema tagavokaal. Näites 10 näeb aga teist varianti, kus käändelõpus on

kasutatud tagavokaali, kuigi esisilbis on eesvokaal (*ä*). Toimetaja on parandanud tagavokaali *õ* selle eesvokaalse vaste *e* vastu. Näites 11 on näha vokaalharmoonia parandust, mille puhul on tehtud muudatus, et sõna järgiks võrupärast *ä*-harmooniat.

(9) ... ja silmä *ollivä* õkva pilukillõ - ... → ... ja silmä *olliva* õkva pilukillõ - ...

(10) ... - nii helkse lumi *päävälõ* vasta. → ... - nii helkse lumi *pääväle* vasta.

(11) ..., aga huvi es lupa minemäldä kah *jätta*. → ..., aga huvi es lupa minemäldä kah *jättä*.

Üllatavalt vähe oli näiteid (ainult 3) vokaalharmoonia erandite kohta. Näidetes 12 ja 13 on näha vastavalt käskiva kõneviisi tunnust *-ku* ja kaasaütleva käände lõppu *-ga*, mis ei allu vokaalharmooniale. Teksti autor oli aga algselt need vokaalharmooniat järgivalt kirjutanud.

(12) ..., *käügü* tuu asi iks ... → ..., *käügu* tuu asi iks ...

(13) julge *silmägä* → julge *silmäga*

Näib, et kirjutajad on tähele pannud, et võru keeles võivad järgsilpides esineda häälikud, mis eesti keeles järgsilpides esineda ei saa, ning on hakanud neid lisama ka sõnadesse, kuhu need ei sobi (nt *ollivä*). Samas leidis ka näiteid vokaalharmoonia erandite kohta, mil vokaalharmoonia oli algselt lisatud positsioonidesse, kus see ei esine (nt kaasaütleva käände lõpu puhul). Selliseid näiteid oli siiski vaid üksikuid.

6.3. Käändsõna muutmine

Kolmas suurem rühm parandusi on tehtud seoses käändsõna muutmisega. Käändsõna muutmise parandused on jagatud selle järgi, mis vormis on parandus tehtud. Tabelis 2 on toodud välja need 8 sagedasemat vormi, alustades suurimast rühmast. Need vormid tähendavad, et parandatud on kas ainsuse või mitmuse käänete moodustust. Muude hulka kuuluvad sellised vormid, kus iga vormiparanduse kohta oli üksnes 1–3 näidet. Kokku on seega käändsõna muutmisi tehtud 83 korral (12%).

Tabel 2. Käändsõna muutmise sagedasemad vormid

VORMID	LAUSETE ARV
Ainsuse omastav	24
Mitmuse osastav	11
Ainsuse osastav	10
Ainsuse sisseütlev	6
Mitmuse omastav	6
Ainsuse alalütlev	5
Ainsuse saav	5
Muud	16
KOKKU	83

Esimene suurem alaparandustüüp on 24 näitega ainsuse omastava käände tüve moodustamine. Näites 14 on näha, et sõna *keltsä* on muudetud sõnaks *keldsä*. Samas on selle näite puhul tegemist ka afrikaadi astmevahelduse parandusega. Afrikaati sellisel kujul ühe häälikuna eesti keeles ei ole ning eesti keele *ts*-ühend astmevaheldusele ei allu, kuid võru afrikaat allub. Ainsuse omastava käände parandustest lausa 11 puudutasidki afrikaadi astmevaheldust.

Teine suurem alaparandustüüp on 11 näitega mitmuse osastava kääne, mida on näha näites 15, kus on ühtlasi ka tegemist eestipäraselt moodustatud osastava käände vormi parandamisega võrupäraseks (selliseid oli 5 näidet 11st).

(14) Kaarakülbmine *keltsä* pääle. → Kaarakülbmine *keldsä* pääle

(15) Looda, et ka tõisi Eesti *nipimehi* naatas vahtsõ ... → Looda, et ka tõisi Eesti *nipimiihi* naatas vahtsõ ...

Kolmas suurem alaparandustüüp on 10 näitelausega ainsuse osastava vormi moodustamine (näited 16–17). Mõlema paranduse puhul on lisaks tegemist ka eestipärase sõnavormi muutmisega võrupäraseks. Eriti iseloomulik on näites 16 esitatud parandus, sest seda tüüpi sõnades eristab erinevalt eesti keelest ainsuse osastava käände vormi ainsuse nimetava ja omastava vormist geminatsioon, mis praeguse aja võru keeles kipub ära jääma (vt Jorro 2016).

(16) Tartese Heino näge kujon siski ka vana tunnõttut lõõdsamiist. → Tartese Heino näge kujon siski ka vanna tunnõttut lõõdsamiist.

(17) A sõs es olõ säänest kõrda tettüt mõisa kah viil ja ... → A sõs es olõ säänest kõrda tettüt mõisat kah viil ja ...

Ainsuse sisseütleva käände (näide 18) ning mitmuse omastava käände vormi (näide 19) muutmist esines kumbagi 6 juhul. Ka nende näidete puhul on tegemist eestipärasest võrupäraseks muutmisega.

(18) Ma jõudsõ tõisõ tunni joba ilustõ koolivormin. → Ma jõudsõ tõistõ tunni joba ilustõ koolivormin.

(19) ... noidõ punastõ kleitegõ kuuli. → ... noidõ punatsidõ kleitegõ kuuli.

Nii ainsuse alalütlevat käände (näide 20) kui ka ainsuse saava käände (näide 21) parandamist oli materjalis mõlemal juhul kokku 5 näidet.

(20) ... oll' keskkunnaammõdil luataotlus lavva pääl. → ... oll' keskkunnaammõtil luataotlus lavva pääl.

(21) ..., kon päämises jüväs hingi uskminõ. → ..., kon päämidses jüväs hingi uskminõ.

Ülejäänud 16 paranduse hulka kuulusid muud käändsõna muutmise juhud. Näites 22 on näha asesõna alaleütleva käände vormi parandamist ning näites 23 on toodud välja komparatiivi moodustamine. Ühtlasi on viimase puhul tegu ka eestipärase sõna muutmisega võrupäraseks.

(22) Ku mõni suurõmb kikas tääle lähküle lätš, ... → Ku mõni suurõmb kikas tälle lähküle lätš, ...

(23) ... ja kõgõ parõmas kuulutamiisiga üle. → ... ja kõgõ parõmbas kuulutamiisiga üle.

Käändsõna muutmise rühma juures on peamisteks parandusteks järgsilbi astmevaheldusest tingitud muutused. See on ka väga mõistetav, sest eesti keeles on järgsilbi astmevaheldust tunduvalt vähem kui võru keeles. Ühtlasi on sagedasimaks

käändsõna vormimoodustuse paranduse põhjuseks see, et algtekstis on vorm moodustatud eesti keele vastava vormi päraselt.

6.4. Tegusõna pöördeliste vormide moodustus

Tegusõna pöördeliste vormide moodustamise parandusi oli kokku 51 (7%). Tabelis 3 on esitatud sagedasemad tegusõna pöördeliste vormid. Kõige rohkem on parandusi mitmuse 3. pöörde vormide moodustamisel (17 lauset, millest mineviku vorme oli 12 ning oleviku vorme 5). Küllaltki sagedased on parandused ka ainsuse 3. pöörde vormis (16 lauset, millest oleviku vorme oli 11 ning mineviku vorme 5). Seejärel mitmuse 1. (5 lauset, millest minevikus 4 ja olevikus 1 lause) ning ainsuse 2. pöörde vormides (4 oleviku lauset). Muude hulka kuuluvad umbisikulise tegumoe, umbisikulise tegumoe lihtmineviku, tingiva kõneviisi ning mitmuse 2. pöörde vormide parandused. Neid näiteid oli kokku 9, millest 6 olid oleviku ning 3 mineviku vormid.

Tabel 3. Tegusõna pöördeliste vormide moodustuse sagedasemad vormid

VORMID	LAUSETE ARV
Mitmuse 3. pööre	17
Ainsuse 3. pööre	16
Mitmuse 1. pööre	5
Ainsuse 2. pööre	4
Muud	9
KOKKU	51

Näites 24 on tehtud parandus mitmuse 3. pöörde eitustüve moodustamisel minevikus. Samas on selles näites ka eestipärane sõnavorm muudetud võrupäraseks. Näites 25 on näha lauset mitmuse kolmanda pöörde oleviku vormi kohta, samas on ka selles muudetud eestipärane vorm võrupärase vastu. Näites 26 on näha ainsuse kolmanda pöörde parandust olevikus. Näites 27 näeb aga ainsuse kolmanda pöörde parandust, kus minevikku vormistab palatalisatsioon.

(24) ..., aga liiguta es jõua. ..., → ..., aga liiguta es jõvva.

(25) Ostkõ mullõ paar pudõlit õlt, sis kuulõtõ! → Ostkõ mullõ paar pudõlit õlt, sis kuulõti!

(26) ..., sõs leüdüs kõrraga hulga vastaliidsi, ... → ..., sõs lõvvüis kõrraga hulga vastaliidsi, ...

(27) ..., nigu ütel mu kaonu unu, kuigi ... → ..., nigu ütel' mu kaonu unu, kuigi ...

Mitmuse esimese pöörde moodustamise parandus on näha näites 28. Ainsuse teise isiku käskiva kõneviisi moodustamist näeb aga näites 29. Ka nende näidete puhul on eestipärane sõnavorm vahetatud võrupärase vastu.

(28) Viisime pörssa ämmä poolõ. → Veimi pörssa ämmä poolõ.

(29) Pea suu! → Piä suu!

Umbisikulise tegumoe lihtmineviku moodustamise parandus on näha näites 30. Ka see on omakorda näide selle kohta, kus eestipärane vorm on muudetud võrupäraseks. Näites 31 on näha tingiva kõneviisi moodustamist.

(30) ..., tetti kompressi, leevendäti kondivallu ja külmetüst. → ..., tetti kompressi, leevendädi kondivallu ja külmetüst.

(31) ..., mille ei tohissi rüüpmid tagasi panda. → ..., mille ei tohessi rüüpmid tagasi panda.

Nagu esitatud näidetestki näha, tõuseb ka tegusõna pöördeliste vormide parandamise puhul esile see, et vorm on algselt moodustatud eesti keele päraselt. 51 näitest 16 on sellised, kus on soovitud lahti saada eestipärasest vormist.

6.5. Käändevalik

Käändevaliku muutmise näiteid oli 702 lausest 31 lauset (4%). Need on sellised parandused, kus üks kääne on vahetatud millegi tõttu teise käände vastu. Näites 32 on muutus tehtud kaasaütleva käände parandamisega alaleütleva käände vastu. Näites 33 on näha, et alalütlev kääne on vahetatud alaleütleva käände vastu.

(32) Pintseldämise laagri latsi ja vanõmbidõga → Pintseldämise laagri latsilõ ja vanõmbilõ

- (33) Mul miildü säääl istõn lehte lugõdõ vai ... → Mullõ miildü säääl istõn lehte lugõdõ vai ...

Mitmeid parandusi on tehtud ka liitsõna puhul nimetava liitumise parandamisega omastavalise liitumise vastu (näited 34–35).

- (34) Pältre lühterkuus sattõ ümbre → Pältre lühtrikuus sattõ ümbre

- (35) Inne tuud oll' päämine olgkatus → Inne tuud oll' päämine olõkatus

6.6. Ühildumine

Võru keeles on ühildumist enam kui eesti keeles, seal ühilduvad põhjaga näiteks ka täiendina esinevad mineviku partitsiibid ja ka liitsõna omadussõnaline täiendosa ühildub põhiosaga. Ühildumisparandusi esines materjalis kokku 30 (4%). Ühildumisparandused jagunevad omakorda kolmeks: 1) on parandatud täiendi ühildumist põhjaga, sh ka liitsõna täiendosa ühildumist põhiosaga (kokku 13 näidet), 2) on parandatud öeldise ühildumist alusega (kokku 12 näidet) ning 3) on parandatud öeldistäite ühildumist alusega (kokku 5 näidet). Arvesse on võetud nii arvu- kui ka käändeühildumisparandused.

Võru keeles ühildub asesõna *uma* põhjaga, mistõttu on näites 36 nähtav parandus ka tehtud. Kuna eesti keeles asesõna *oma* põhjaga ei ühildu, on see ühtlasi ka parandus eestipärasest võrupäraseks. Näites 37 näeb aga parandust liitsõna täiendosa ühildumisest põhiosaga, mida oli kogu materjali peale kokku üksnes kaks. Ka see näide hõlmab eestipärase malli muutmist võrupäraseks.

- (36) Sa võit uma pään mõtõlda, ... → Sa võit uman pään mõtõlda, ...

- (37) ... a kuis edesi lätš, es olõ vanaimäl ka enämb meelen. ... → a kuis edesi lätš, es olõ vanalimäl ka enämb meelen.

Näites 38 näeb *nud*-partitsiibist täiendi ühildumist põhjaga ning näites 39 *tud*-partitsiibist öeldistäite ühildumist alusega. Nende mõlema näite puhul on samuti asendatud eestipärane mall võrupärasega. Kui eesti keeles partitsiibist täiend ega öeldistäide põhjaga ei ühildu, siis võru keeles ühildub.

- (38) Sügüse peetäs täüskasunu opjidõ nädälit, ... → Sügüse peetäs täüskasunuidõ opjidõ nädälit, ...
- (39) Helena inneskidse tiatrilavastamisõ omma köüdet Taarka Perimüstiatriga, kon tä tekk' etendüse «non-stop SETO» ja «Inemise igä». → Helena inneskidse tiatrilavastamisõ omma köüdedü Taarka Perimüstiatriga, kon tä tekk' etendüse «non-stop SETO» ja «Inemise igä».

Valdav osa täiendi ja öeldistäite ühildumise parandustest on tehtud, et muuta eestipärast kasutust võrupärasemaks.

Näited 40 ja 41 kirjeldavad juhte, kus on parandatud öeldise ühildumist alusega. Näites 42 näeb öeldistäite ühildumist alusega.

- (40) Inämbüs võro keele oppajit om helksä inemise ja ... → Inämbüs võro keele oppajit omma helksä inemise ja ...
- (41) Mullõ miildüse oppaja tüü man ... → Mullõ miildüs oppaja tüü man ...
- (42) ..., et nä ei olõ luudusõ peremiis, a üts väiku osa luudusõst? → ..., et nä ei olõ luudusõ peremehe, a üts väiku osa luudusõst?

6.7. Tegusõna käändeliste vormide moodustamine

Tegusõna käändeliste vormide moodustamist oli parandatud materjalis kokku 26 juhul (4%). Siinjuures saab välja tuua kaks suuremat paranduste alarühma. Need on *da*-infinitiivi (11 lauset) ning *tud*-partitsiibi moodustamise muutmised (10 lauset). Ülejäänud 5 näidet ei moodusta ühtset rühma.

Näites 43 on välja toodud *da*-infinitiivi vormi parandus, näites 44 aga näha *tud*-partitsiibi vormi parandusest. Kuna tegemist on ülipikkade vokaalide korral toimuva kõrgenemisega, siis seetõttu on näites 44 *o* vahetatud *u* vastu.

- (43) Timahavva tahami maasikit kah laskõ kuivada. → Timahavva tahami maasikit kah laskõ kuivata.

- (44) ... sai nõiarõivin nuuriga ümbre Mõnistõ järve joostus ja luuda visatus. → ... sai nõiarõivin nuuriga ümbre Mõnistõ järve juustus ja luuda visatus.

Ülejäänud lausete hulka kuulusid näiteks konverbi moodustamise parandus (näide 45) ja *ma*-infinitiivi moodustamise parandus (näide 46).

- (45) "Vannu aigu meenüteden" → "Vannu aigu meenüten"

- (46) Ma piät iks esi ettevõtjas nakama. → Ma piät iks esi ettevõtjas nakkama.

6.8. Konstruksioonivahetus

Konstruksiooni oli materjalis parandatud kokku 24 (4%) juhul. Näites 47 on näha, et algne lause on tingivas kõneviisis ning see on asendatud kindla kõneviisiga. Näites 48 näeb aga parandust, kus rajava käände vorm on välja vahetatud kaassõnakonstruksiooni vastu.

- (47) ..., ega sis suurt vaiht vast es olnu, koh sa poodih käüt. → ..., ega sis suurt vaiht vast ei olõ, koh sa poodih käüt.

- (48) ... ja jõudsõva ussõni tagasi. → ... ja jõudsõva ussõ mano tagasi.

Näites 49 on tehtud parandus, kus osasihitis on muudetud täissihitiseks. Näites 50 on näha, et passiiv on parandatud umbisikulise tegumoe mineviku vastu.

- (49) Periselt siiä elämä meelüt' Mägi peret vaiknõ kotus luudusõ seen. → Periselt siiä elämä meelüt' Mägi perre vaiknõ kotus luudusõ seen.

- (50) niidirull kah lõütü → niidirull kah lõüti

6.9. Ase- ja asemäärsõna kasutus

Vähem oli asesõna ja asemäärsõna kasutuse parandusi, neid esines üksnes 14 korral (2%). Näites 51 näeb, et asesõna *see* on muudetud asesõnaks *too*. Kui eesti (ühis)keeles on laialt levinud vaid näitav asesõna *see* ning lõunaeeetilist päritolu asesõna *too* kasutatakse tunduvalt vähem (EKK), siis võru keeles on kolm näitavat asesõna (*seo*, *taa* ja *tuu*), millest ükski ei ole stiili poolest markeeritud.

Näites 52 näeb, et sõna *tansaman* 'siinsamas' on parandatud asemäärsõnaks *säälsaman* 'sealsamas', sest viidatakse kaugemale

(51) ja nakaś Jumalat tennämä sii iist, et ta vigla kodo unõt'. → ja nakaś Jumalat tennämä tuu iist, et tä vigla kodo unõt'.

(52) Tansaman man olli ... → Säälsaman man olli ...

6.10. Tuletise moodustamine

Tuletamise parandamist esineb kogu materjali peale vaid 9 juhul (1%), neist 5 juhul on tegemist eestipärase sõna asendamisega võrupärasega. Näites 53 on näha tuletise moodustamise parandamist, kus ühtlasi on tegemist ka eestipärase tuletise asendamisega võrupäraseks. Võru keeles ei ole *matu*-tuletusliidet, sellele eesti liitele vastab võru keeles *mada*-liide. Näites 54 ei hõlma aga parandus tuletusliidet, vaid tuletusaluseks olevat sõnatüve: *k*-täht on muudetud *g*-täheks (st tugevaastmeline sõnatüvi on asendatud nõrgaastmelisega), kuna *mine*-tuletis moodustatakse *ma*-tegevusnimest, mis sellest sõnast on *g*-ga. Verbist käandsõna moodustamist oli siinsest 9 näitest 5. Ülejäänud neli näidet oli tuletise moodustamine käandsõnast (näide 55).

(53) "Ootamatu külaline" → "Uutmada külaline"

(54) Ei määnestki makamist! → Ei määnestki magamist!

(55) Edimäne lugu om tähestigu lugu. → Edimäne lugu om tähisti lugu.

6.11. Muud parandused

Muude paranduste hulka on koondatud parandused, mida leidis uurimismaterjalis alla 7. Tabelist 4 on näha, et muude paranduste hulka kuulub 5 rühma ning kokku on parandusi 20 (3%).

Tabel 4. **Muud parandused**

MUUD PARANDUSED	LAUSETE ARV
Sõna lisamine või kadu	6
Aja muutus	5
Ainsuse-mitmuse vahekord	4
Palatalisatsioon	4
Rektsioon	1
KOKKU	20

Neist parandustest oli kõige rohkem näiteid 6 esinemisjuhuga sõna lisamisest või ärajätmisest. Näites 56 on näha, et algsest variandist on ära võetud sõna *pildi*, seega on siin tegemist sõna kaoga. Näites 57 aga on esitatud juht sõna lisamisest, lisatud on sõna *sis*.

- (56) Tootseni Toivo sääd kokko *pildiraamatut* uma esä piltest → Tootseni Toivo sääd kokko *raamatut* uma esä piltest
- (57) ..., et tuu kant tulõ kaitsõ ala võtta, *tuu* õnnõ kinnitäs, et ... → ..., et tuu kant tulõ kaitsõ ala võtta, *sis* tuu õnnõ kinnitäs, et ...

Aja muutuse all mõeldakse sellist parandust, kus on muudetud verbi ajavormi. Neid oli kokku 5. Näites 58 on muudetud lihtminevik täisminevikuks, näites 59 aga on lihtmineviku vorm asendatud olevikuga.

- (58) ..., et timä om raha kulutanu, ku juttu uskma *jäi* ja ... → ..., et timä om raha kulutanu, ku juttu uskma *jäänü* ja ...
- (59) Väikumba kõnõli inämb tuust, midä pilte pääl *näivä*. → Väikumba kõnõli inämb tuust, midä pilte pääl *nägevä*.

Ka ainsuse-mitmuse parandusi oli materjalis üksnes 4, millest kahel oli asendus liitsõna esiosa puhul (näide 60) ning ülejäänud kahel juhul ei olnud tegemist liitsõnaga (näide 61). Selle parandusliigi puhul on keeleteimetaja vahetanud ainsuse mitmuse vastu või vastupidi, mitmuse ainsuse vastu. Näites 60 on esitatud juht, kus liitsõna mitmuslik täiendosa (*laulõ*) on asendatud ainsuslikuga (*laulu*).

(60) ..., luulõtuusi ja laulõfestivaalõ. → ..., luulõtuusi ja laulufestivaalõ.

(61) Täämbädsest om lubatu siseviikogodõn haugi püüda. → Täämbädsest om lubatu siseviikogodõn haugõ püüda.

Vähe leidus ka palatalisatsiooniparandusi. Neid näiteid oli kokku vaid 4. Näidetes 62–63 näeb palatalisatsiooni parandamist. Palatalisatsiooniparanduste hulka ei kuulu aga juhud, kui parandatud on minevikku märkivat palatalisatsiooni, need on arvestatud tegusõna pöördeliste vormide moodustamise paranduste hulka.

(62) ... raha kasus puu otsan õnnõ Ullõmaal. → ... raha kasus puu otsan õnnõ Ull'õmaal.

(63) ... ja perän pand Moloraamatulõ pildiki üles, ... → ... ja perän pand Mol'oraamatulõ pildiki üles, ...

Kogu materjali hulga peale leidus vaid üks rektsiooniparanduse näide: näide 64, misjuhl on asenduse käigus lisatud võrupärane rektsioon *uhke* + noomen_{om} *pääle*. Kuigi töö keskendus vaid keeleteimetaja tehtud parandustele, tuli materjalist esile ka üks juht, kus rektsiooniparandus oli tegemata jäänud: näites 65 on parandatud sõna *villänd* kuju võrupärasemaks (*viländ*), kuid võru sõna *viländ* nõuab laiendit osastavas käändes, mitte seestütlevas, nagu selle eesti vasted *villand*, *kõrini*; see parandus on aga jäänud tegemata.

(64) Kõik mu keelejuhi olli uma võro keele mõistmisõ peräst uhkõ. → Kõik mu keelejuhi olli uma võro keele mõistmisõ pääle uhkõ.

(65) Mõnõl saa vanast elost villänd → Mõnõl saa vanast elost [*pro* vanna ello] viländ

6.12. Parandusviga

Parandusvigadeks on loetud sellised juhud, kus keeleteimetaja on õige keelendi valeks või teiseks õigeks keelendiks parandanud. Kokku oli neid näiteid 14 (2%).

Näites 66 on parandus tehtud võrupärasest eestipäraseks, kuigi sõnaraamatu järgi oleks õige variant just palatalisatsiooniga sõna. Paranduse taga võib siiski olla teadlik

ortograafiaavalik – pole tahetud märkida palatalisatsiooni ning seetõttu on valitud *j*-iga märkimine.

(66) , ... ütél' üts asjalik naistõrahvas, ... → , ... ütél' üts asjalik naistõrahvas, ...

Näites 67 võib olla tegu hooletusveaga. Võimalik, et keeleteoimetaja on tahtnud kirjutada hoopis sõna *minnev*, kuid *v*- ja *n*-tähed on sassi läinud ning seetõttu on välja tulnud muu vorm.

(67) Riibjat oll' nättü suuri maiu mant erämaiu poolõ minevat, tuuperäst kõlisti ma ka ollõmeistrile, kiä säääl kandin eläs, et kaegu aknõst vällä, kas näge kedägi rihaga.
→ Riibjat oll' nättü suuri maiu mant erämaiu poolõ minnen, tuuperäst kõlisti ma ka ollõmeistrile, kiä säääl kandin eläs, et kaegu aknõst vällä, kas näge kedägi rihaga.

Parandusvigade alla on loetud ka sellised juhud, kus üks õige variant on parandatud teise vastu, kuid parandusest ei paista läbi selget põhjust, miks parandus on tehtud – tegemist ei ole vanemuspõhimõtte järgimisega, kõnekeelse variandi asendamisega kirjakeelse vastu ega ka mitte kirjutaja piirkonna keeleala eripärast tingitud parandusega. Näite 68 puhul on tegemist parandusega, kus tegelikult on mõlemad variandid õiged. Seega on üks õige variant parandatud teise õige variandi vastu.

(68) Nuu omma sääändse latsõ, kel om vajja ellä opilaskoton, et ... → Nuu omma sääändse latsõ, kellel om vajja ellä opilaskoton, et ...

6.13. Analüüsi tulemused

Esimese suurema parandustüübi moodustasid sõnaparandused (217 lauset). Siin olid laused, kus eestipärase sõna või sõnapaari asemele oli leitud võrukeelne sõna või fraas, kui ka parandused, kus üks võrukeelne sõna on vahetatud teise võrukeelse variandi vastu. Teise suurema rühma moodustasid 183 lausega vokaalharmooniaparandused, mis on üks võru keelele omane joon. Kolmas suurem rühm oli käändsõna muutmise seotud parandused (83 lauset).

Ülejäänud parandusrühmad olid oma lausete arvu poolest üpriski väiksed. Need olid tegusõna pöördeliste vormide moodustuse (51 lauset), käändevaliku muutmise (31 lauset), ühildumise (30 lauset), tegusõna käändeliste vormide moodustuse (26 lauset), konstruktsioonivahetuse (24 lauset), ase- ja asemäärsõna kasutuse (14 lauset), tuletise moodustamise (9 lauset) ja muud parandused (20 lauset). Lisaks esines ka parandusveaga lauseid (14 lauset).

Olulisena tõusid esile parandused, kus eesti keele pärane keelend oli vahetatud võrupärase vastu.

Kokkuvõte

Siinses magistritöös vaadeldi võrukeelse ajalehe Uma Leht keelelist toimetamist. Töö eesmärk oli uurida võrukeelse lehe Uma Leht kui vähemuskeelse ajalehe keeleteoimendamist ning analüüsida, milliseid parandusi tuleb keeleteoimetajal peamiselt teha ning mida näitavad tehtud parandused võru keele praeguse olukorra ja elujõulisuse kohta. Uurimismaterjal koguti ajalehest Uma Leht, mille analüüsi aluseks olid toimetusest saadud väljaprintitud lehed, kuhu oli keeleteoimetaja teinud peale oma parandused. Tööst jäeti välja parandused, mis on võru keelest sõltumatud, nt interpunktsiooni, milles järgitakse eesti interpunktsioonireegleid, ja suuremad teksti ülesehituslikud muutused. Samuti jäid tööst välja ortograafiat jm puudutavad parandused, kuna need ei viita võrukeelse ajalehe toimetamise eripäradele ega anna teavet võru keele olukorra kohta.

Uurimismaterjalis oli kokku 702 lauset, millest tuli esile 12 suuremat rühma, mida on keeleteoimetaja võrukeelses ajalehes Uma Leht parandanud. Selgelt tõusid võrukeelse ajalehe keeleteoimendamisel esile sõnaparandused. Sõnaparanduse muutmise alla kuulusid nii sellised juhud, kus on eestipärase sõna või sõnapaari asemele leitud võrukeelne sõna või fraas, kui ka sellised parandused, kus üks võrukeelne sõna on vahetatud teise võrukeelse variandi vastu. Et valdav on just eestipärase sõna võrupäraseks muutmine, siis peegeldab see ilmekalt tugevat eesti keele mõju võru keelele.

Teine suurem rühm oli 183 lausega vokaalharmooniaparandused. Ka see paranduste rühm oli prognoositav, kuna vokaalharmoonia olemasolu on üks joon, mis võru keelt eesti keelest selgelt eristab.

Kolmanda suurema rühma moodustas käändsõna muutmine (83 lauset), mille hulka kuulusid sellised laused, kus parandatud oli käändsõnade vormimoodustust. Parandatud oli nii ainsuse kui ka mitmuse eri vorme, sagedastena tõusid esile astmevaheldust (sh eriti afrikaadi astmevaheldust ja järgsilbi astmevaheldust) puudutavad parandused.

Ülejäänud parandusrühmad olid oma lausete arvu poolest küllaltki väikesed. Neljanda suurema paranduste rühma moodustas tegusõna pöördeliste vormide moodustus 51

näitelausega. Siia kuulusid peamiselt sellised näited, kus oli parandatud eri ajavormide, kõneviisivormide ja umbisikulise tegumoe vormide moodustamist.

Viies suurem rühm oli käändevaliku muutmine, kus oli kokku 31 parandustega lauset. Need oli laused, kus üks kääne oli millegipärast vahetatud teise käände vastu.

Kuues parandustüüp oli ühildumine, mille puhul on samuti võru keeles eesti keelega võrreldes olulisi erinevusi (nt täiendina esineva asesõna *uma* ja partitsiipide ühildumine põhjaga). Neid näiteid oli kokku 30. Seitsmenda ja kaheksanda rühma paranduste arv oli peaaegu sama, vastavalt 26 lauset tegusõna käändeliste vormide moodustuse kohta ning 24 lauset konstruktsioonivahetuse kohta. Tegusõna käändeliste vormide moodustuse paranduste seas olid sagedasimad *da*-infinitiivi ja *tud*-partitsiibi parandused.

Samuti olid mõned näited ase- ja asemäärsõna kasutuse parandusest ning parandusvigadest – mõlemaid näiteid oli 14. Üllatusi valmistas eelkõige parandusvigade olemasolu. Kümnennda rühma kujundas tuletise moodustamine 9 näitelausega.

Mitmest alajaotusest koosnenud rühma moodustasid muud parandused. Siia kuulusid sellised parandused, mida kokku oli kogu materjali peale kõige vähem. Seega kui parandustüüpi kuulus alla 7 juhu, siis lisati need muude paranduste hulka. Siia rühma kuulusid sõna lisamine või kadu, ajavormi muutuse ning ainsuse-mitmuse vahetumist, palatalisatsiooni- ning rektsiooniparandused.

Siinse materjali tulemuste põhjal on näha, et enim vajavad keeleteoimetaja parandamist just need keelekohad, mis lahknevad eesti ühiskeelest. Seega kõige suurema hulgaga sõnaparanduste rühm on üks neist lahknevustest eesti ühiskeelest. Ka on seda teine suurem rühm – vokaalharmonia, mida eesti ühiskeeles ei leidu. Samuti tulid sellised keelekohad välja ka kolmandas suuremas rühmas – käändsõna muutmine, kus leidis ka mitmete alaparandustüüpide seas näiteks afrikaadi moodustamist ning astmevaheldust. Materjali analüüsist selgub seega, et võrukeelse ajalehe *Uma Leht* keeleteoimetamisel on palju spetsiifilist (nt vokaalharmonia), mis tuleneb sellest, et võru keel on eesti keele tugeva mõju all olev ohustatud vähemuskeel. Keeleteoimetajal tuli teha oodatult kõige rohkem parandusi nendes kohtades, mis erinesid eesti keelest.

Kuigi tehtud parandused näitavad, et võru keel on eesti keelest äärmiselt tugevalt mõjutatud, võib siiski arvata, et võru keele praegune olukord on küllaltki tugev ning võru keel on elujõuline, sest võru keele säilitamiseks ja arendamiseks tehakse tööd, võru keel on kasutuses nii meedias kui ka internetis. Ka Uma Lehe keeleteimetaja oli arvamusel, et võru keelt räägivad ja loevad siiski paljud inimesed. Küll aga võib erinevaid arvamusi tekitada võru keele kirjutamine, sest seda esineb palju vähem.

Võru keele toimetamise juures tõuseb olulisena esile see, et nõrga standardiga suhteliselt tugevalt ohustatud ja peamiselt suulise keelena kasutusel oleva keele toimetamine nõuab keeleteimetajalt enam kui tugeva standardiga keele toimetamine ning keeleteimetaja peab enam arvestama ka keele piirkondlike eripäradega.

Kirjandus

Argus jt 2016 = Argus, Reili, Kadri Rahusaar, Urve Pirso, Katrin Kern, Villu Känd, Ene Pajula 2016. Kutsestandard. – Keeletoimetaja, tase 6. Kutsekoda: Teeninduse Kutsenõukogu.

Cormack, Mike 2007. Minority Language Media. – Concepts, Critiques and Case Studies. Toim. Mike Cormack, Niamh Hourigan. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.

Costa jt 2017 = Costa, James, Haley De Korne, Pia Lane 2017. Standardising Minority Languages. – Reinventing Peripheral Languages in the 21st Century. London: Routledge, 1–23.

Ehala, Martin 2003. Identiteedikasvatus ja keelehoid ehk Miks peaks eesti kool arendama eesti identiteeti. – Oma Keel 2, 5–10.

Eichenbaum, Külli, Karl Pajusalu 2001. Setode ja võrokeste keelehoiakutest ja identiteedist. – Keel ja Kirjandus 7, 483–489.

EKK = Eesti keele käsiraamat 2007. Toim. Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/books/ekk09/index.php?p=3&p1=1&id=106>. Vaadatud 18.05.2018.

Erelt, Tiiu 2002. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

European Parliament 2016. Regional and minority languages in the European Union; [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/589794/EPRS_BRI\(2016\)5_89794_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/589794/EPRS_BRI(2016)5_89794_EN.pdf). Vaadatud 04.05.2018.

Faster jt 2014 = Faster, Mariko, Sulev Iva, Urmas Kalla, Triin Iva, Laivi Org 2014. Eesti-võru sõnaraamat. Võru: Võro Instituut; <https://synaq.org/>. Vaadatud 18.05.2018.

Hornsby, Michael 2015. Revitalizing minority languages: new speakers of Breton, Yiddish and Lemko. Houndmills, Basingstoke, Hampshire. New York: Palgrave Macmillan.

Iva, Sulev 2000. Võru vokaalharmoonia erandid. – Võru vokaalid I. Karl Pajusalu, Merike, Parve, Pire Teras, Sulev Iva (Toim.). Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 13. Tartu: Tartu Ülikool, 85–90.

Iva, Sulev 2002. Võru-eesti sõnaraamat; <http://www.folklore.ee/Synaraamat/>. Vaadatud 01.05.2018.

Iva, Sulev 2007. Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Iva, Sulev, Helen Plado 2016. Kas võro kiil vai Võro murrõq? Vai hoobis lõunõeesti kiil? Novaator: ERR.

Jones, Mari C., Damien Mooney 2017. Creating Orthographies for Endangered Languages. Cambridge: Cambridge University Press.

Jorro, Eleri 2016. Võru pronoomeni *uma* ühildumine põhjaga. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.

Juhkason jt 2012 = Juhkason, Grethe, Andreas Kalkun, Liina Lindström, Helen Plado 2012. Petserimaa setodest ja nende keelest 2010.–2011. a välitööde põhjal. – Õdagumeresoomõ piiriq. Läänemeresoome piirid. Finnic borders. Võro Instituudi toimõndusõq 26. Võru: Võro Instituut, 11–29.

Jüvä, Sullõv 1994. Till'okõnõ tiijuhtj võro kiräkeele manoq. Navi: Võrovaimu Selc.

Kasak, Enn 1998. Võru murre ja võro keel. – Õdagumeresoomõ väikuq keeleq. Läänemeresoome väikesed keeled. Võro Instituudi toimõndusõq 4. Võru: Võro Instituut, 13–19.

Keem, Hella 1997. Võru keel. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, Võro Instituut.

Keem, Hella, Inge Käsi 2002. Võru murde tekstid. Eesti murded VI. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Koreinik, Kadri 2015. Võru keel: ELDIA uuringu lühikokkuvõte. Tartu: Tartu Ülikool.

Kull, Rein 2000. Kirjakeel, oskuskeel ja üldkeel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Lauchlan, Fraser, Maria del Carmen Parafita Couto 2017. Bilingualism and Minority Languages in Europe. – Current Trends and Developments. Cambridge Scholars Publishing.

Lindström, Liina 1997. Eitus Võru murde suulises kõnes. – Õdagumeresoomõ lõunapiir. Läänemeresoome lõunapiir. Võro Instituudi toimõitiseq 1. Võru: Võro Instituut, 143–154.

Lippus, Pärtel 2006. Võru ja Eesti standardkeele /ts/. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51, 61–79.

Pajusalu jt 2000 = Pajusalu, Karl, Kadri Koreinik, Jan Rahman 2000. Lõunaeesti keele kasutusest Kagu-Eestis. – A kiilt rahvas kynõlös... Võrokeste keelest, kommetest, identiteedist. Võro Instituudi toimõitiseq 8. Võru: Võro Instituut, 13–37.

Pajusalu jt 2009 = Paljusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2009. Eesti murded ja kohanimed. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Plado jt *ilmumas* = Plado, Helen, Liina Lindström, Sulev Iva *ilmumas*. Võro South Estonian –The Uralic Languages. Toim. Riitta-Liisa Valijärvi ja Daniel Abondolo.

Raag, Raimo 2010. Regionalism in Language Policy: the Case of Võru. Toim. Baiba Metuzāle-Kangere. – Inheriting the 1990s. The Baltic Countries. Studia Uralica Upsaliensia 37, 131–152.

Saar, Evar. Võru keel. – Keele ajalugu. Võru: Võro Instituut; <http://wi.ee/et/voru-keel/>. Vaadatud 06.05.2018.

Sallabank, Julia. 2013. Attitudes to Endangered Languages: Identities and Policies. Cambridge: Cambridge University Press.

Zabaleta jt 2008 = Zabaleta, Iñaki, Nicolás Xamardo, Arantza Gutierrez, Santi Urrutia, Itxaso Fernandez 2008. Language development, knowledge and use among journalists of European minority language media. *Journalism Studies* 9(2), 195–211.

Zabaleta jt 2014 = Zabaleta, Iñaki, Carme Ferré-Pavia, Arantza Gutierrez, Itxaso Fernandez, Nikolas Xamardo 2014. European minority language media and journalism: Framing their marginal reality. – *International Communication Gazette* 76 (3), 275–295.

Tavast, Arvi, Marju Taukar 2013. Mitmekeelne oskussuhtlus. Tallinn: Valgus.

Thornberry, Patrick, Martin Esténabez 2004. Minority rights in Europe. A Review of the work and standards of the Council of Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

VL 1995 = Võrokiilne lugõmik. Tea Avarmaa, Kauksi Ülle, Madis Kõiv, Marju Kõivupuu, Nele Reimann, Agu Vissel (koost). Marju Kõivupuu ja Jüvä Sullõv (teise trüki toim). Võro.

Language editing of the Võro newspaper Uma Leht. Summary

This Master's thesis looked into the language editing of the Võro newspaper Uma Leht. The aim of the thesis paper was to examine the language editing of the Võro minority language newspaper Uma Leht and to analyse what are the main corrections an editor has to make and what to these corrections show about the current situation and viability of Võro language. The research questions were therefore the following: what are the main corrections an editor who is editing a minority language newspaper under a strong influence of majority language has to make?; what do the made corrections show about the current situation and viability of Võro language?

The research material was collected from the newspaper Uma Leht, and the material was analysed by looking through the printed papers that were obtained from the newspaper's editorial staff and where were made corrections by the linguistic editor. The present paper did not include corrections that are not dependent of Võro language, for example bigger changes in the structure of the text and interpunctuation alterations as punctuation follows the Estonian language interpunctuation rules. In addition were left out orthography and other corrections as these do not refer to the quiddities of editing Võro language newspaper nor give information about the situation of the language.

The Master's thesis is divided into seven chapters that are broken down into subheadings. The first chapter gives an overview of what is a minority language, describes Võro language as a minority language and it also brings separately out what is the role of media in securing the viability of minority languages. The second chapter looks at standardisation as one part of language policy and language planning. There is also given an overview of Võro language planning and editing of the written language. The third chapter describes Võro language and its main special features. In addition, there is also an overview of the most important publications in Võro language that have helped in promoting and developing the Võro written language. The fourth chapter introduces the most important principles of Võro linguistic editors and also the principles of Uma Leht linguistic editor that were given as answers to a questionnaire. The fifth chapter describes the research material (where the material is from and how much of it is there) and research

methods (there is given the division of correction types). The sixth chapter of the paper gives an overview of the analysis of the material; the sub-headings contain the correction types according to the frequency of occurrence in a decreasing order. The last sub-heading of the sixth chapter has shortly summarised the main results of the material analysis.

The research material contained 702 sentences, where from emerged 12 bigger groups that the linguistic editor has edited in Võro language newspaper *Uma Leht*. Word corrections stood clearly out in the language editing of Võro newspaper. Word correction had cases where one Estonian word or word pair was substituted with Võro language word or phrase and there were also corrections where one word in Võro language is replaced with another word. As most of the corrections are changing Estonian words to Võro language, it shows well the strong influence of the Estonian language on Võro language.

The second bigger group were vowel harmony corrections with 183 sentences. This group of corrections was also easy to predict as the existence of vowel harmony is one feature that clearly distinguishes Võro language from Estonian.

The third biggest group was compiled of changing of declinable words (83 sentences) that included sentences where the editor had corrected the form formation of declinable words. There were corrections of different forms of singular and plural, corrections connected to gradation (including especially affricate gradation and non-initial syllable gradation) stood out frequently.

The rest of the correction groups were quite small in the amount of their sentences. The fourth biggest correction group was the formation of verb finite forms with 51 example sentences. In this group belonged mainly examples where the formation of different tense forms, mode forms and impersonal voice forms were corrected. The fifth biggest group was the changing of cases where were total of 31 corrected sentences. These were sentences where one case was changed to another case for some reason.

The sixth correction type was agreement that Võro language also has big differences in compared to Estonian (for example the pronoun *uma* as an attributive and its participles'

agreement with basis). There were 30 examples of this. The number of corrections in groups seven and eight were almost the same, respectively 26 sentences about the formation of verb case forms and 24 sentences about the construction change. The most common corrections in the formation of verb case forms were the corrections of *da*-infinitive and *tud*-participle.

There were also some examples of pronoun and pro-adverb usage correction and correction mistakes – there were 14 of both. The existence of correction mistakes was surprising. The tenth group was made up of the formation of derivative with 9 example sentences.

Other corrections formed a group of several sub-divisions. Here belonged corrections that were the least of among the whole material. Therefore, if there were less than 7 cases of correction, they were added among other corrections. This group had cases of adding or omitting a word, change of tense and changing of singular-plural, palatalization and government corrections.

Based on the results of the present material, it can be seen that the linguistic editors need to correct most things that diverge from the Estonian union language. Therefore, the group with the most word corrections is a group with one of these discrepancies from the Estonian union language. Also, the second biggest group – vowel harmony, is something that is not present in the Estonian union language. This kind of language items were also revealed in the third biggest group – the changing of declinable word, where there were also formation of affricates and gradation. It comes out from the analysis of the material that in language editing of Võro newspaper Uma Leht there is a lot of specifics (for example vowel harmony) that are derived from the fact that Võro language is an endangered minority language that is under the strong influence of the Estonian language. As expected, the linguistic editor had to make the most corrections in areas that were different from Estonian.

Although the corrections showed that Võro language is very strongly influenced by Estonian, it can still be thought that the current situation of the Võro language is quite strong and it's viable as there's work done in order to preserve and develop the language

and it's used both on media and the Internet. The linguistic editor of Uma Leht also thought that many people still speak and read Võro language. There can be a different opinion about writing in Võro language as it is not used as much.

When looking at editing Võro language, it stands out that editing a language with a weak standard that is quite strongly endangered and used mainly as an oral language demands more from a linguistic editor than editing a language with a strong standard. In addition, the linguistic editor also has to take into account the language's regional quiddities.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Eleri Konts (25.04.1994),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„VÕRUKEEELSE AJALEHE UMA LEHT KEELELINE TOIMETAMINE“,

mille juhendaja on Helen Plado,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 23.05.2018